

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ
ГУМАНІТАРНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Форма навчання: заочна

Кафедра: суспільних дисциплін

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему:

**ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ
(1991-2023 РР.) В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ НА ЗАСАДАХ
ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПІДХОДУ**

Виконала магістрантка 2 курсу
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Яценко Валентина Володимирівна

Науковий керівник: **Гамрецька Галина Степанівна**,
кандидат філософських наук, доцент

Рецензент: **Гринчишин Оксана Мирославівна**,
кандидат історичних наук, доцент

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ (1991-2023 РР.): ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ.....	10
1.1 Соціально-економічний розвиток України після здобуття незалежності: історіографічний аспект.....	10
1.2 Освітня система як ключова соціальна інституція: виклики та здобутки.....	16
1.3 Вплив глобалізації та міжнародних відносин на розвиток соціально- економічної сфери України.....	26
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПІДХОДУ В ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ.....	34
2.1 Формування дослідницького простору у національній освіті.....	34
2.2 Методологічні засади дослідницького підходу у вивченні історії...	45
2.3 Приклади використання дослідницьких завдань при вивченні соціально-економічного розвитку України.....	51
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	66

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вивчення соціально-економічного розвитку України після здобуття незалежності (1991-2023 рр.) є надзвичайно важливим для формування історичної пам'яті та національної ідентичності молодого покоління. Після розпаду СРСР Україна опинилася на новому етапі свого розвитку, пов'язаному з формуванням державної самостійності та поступовим переходом до ринкової економіки. Це був складний період для суспільства, позначений економічними кризами, значними політичними змінами, а також боротьбою за утвердження суверенітету. Об'єктивне та всебічне висвітлення цього періоду в історичній освіті є не лише важливим для усвідомлення соціально-економічних процесів, але і для підтримки національної свідомості, патріотизму та гордості за країну, яка виборює свою незалежність в умовах зовнішнього тиску.

Суспільний запит на об'єктивне висвітлення новітньої історії України пов'язаний із загостренням російсько-українських відносин, що перетворилося на серйозний виклик для історичної пам'яті нації. Росія, прагнучи зберегти контроль над сусідніми країнами, використовує історичні міфи та перекручування фактів для дискредитації української державності. Українське суспільство стикається із спробами пропагандистської інтерпретації власної історії, в якій сучасний розвиток України подається як невдалий або нереалізований, а сама ідея незалежності — як тимчасова. Це, зокрема, проявляється у численних пропагандистських кампаніях, спрямованих на підрив національної консолідації та формування в українців почуття меншовартості.

Таким чином, у цьому контексті суспільна актуальність дослідження підкріплена необхідністю протистояти таким маніпуляціям, зберегти об'єктивне бачення історичних подій і утверджувати в учнів почуття національної гідності. Особливо актуальною є інтеграція історичної освіти у

шкільному курсі на засадах дослідницького підходу, що стимулюватиме учнів критично ставитися до інформації, аналізувати джерела і дотримуватися об'єктивності при вивченні історичних подій.

Науковий аспект актуальності вивчення соціально-економічного розвитку України після 1991 року полягає в переосмисленні методів викладання новітньої історії в школах та необхідності дослідження економічних і соціальних процесів, що відбулися в незалежній Україні. Наукове дослідження новітнього періоду української історії потребує застосування сучасних методик та інструментів для об'єктивного й критичного аналізу. Новітні дослідження показують, що складні економічні процеси, такі як гіперінфляція 1990-х років, фінансові кризи, реформи та зміни в державному управлінні мають великий вплив на сучасний стан української економіки. Ці події також формують суспільну пам'ять про здобутки й втрати незалежності, що важливо для молодого покоління, яке повинне розуміти, що незалежність держави вимагає зусиль і є результатом постійної роботи, спрямованої на розбудову власних інститутів та економіки.

Сучасна наукова думка підкреслює важливість дослідницького підходу до вивчення історії в школах, що сприяє формуванню критичного мислення у школярів. Дослідницький підхід, заснований на принципах доказової історії, допомагає учням краще розуміти події, аналізувати їхні причини та наслідки, а також відрізнити факти від суб'єктивних інтерпретацій. Для досягнення цих цілей необхідно, щоб школярі навчилися користуватися першоджерелами, аналізувати архівні матеріали, порівнювати різні історичні наративи.

З огляду на постійні зміни в українській освітній системі, дослідження новітньої історії України у шкільному курсі історії також є актуальним з точки зору впровадження освітніх реформ. Зокрема, реформа "Нова українська школа" акцентує увагу на компетентнісному підході до навчання, де критичне мислення, дослідницькі навички та вміння аналізувати інформацію стають пріоритетними. У контексті цієї реформи дослідницький

підхід до викладання соціально-економічного розвитку України стає інструментом, що дозволяє інтегрувати в навчальний процес нові методики, допомагає учням самостійно знаходити відповіді на питання, формувати вміння працювати з історичними джерелами, а також оцінювати достовірність інформації.

Крім того, вивчення соціально-економічного розвитку України після 1991 року дозволяє учням краще зрозуміти не лише минуле, а й сучасні події, а також формує у них зацікавленість у науковому підході до аналізу інформації, що є важливим навичкою для сучасного суспільства. Вивчення новітньої історії через дослідницький підхід дозволяє створити середовище, де учні самостійно досліджують складні питання і роблять власні висновки, розвиваючи навички, що стають основою для успішної адаптації до сучасного інформаційного суспільства.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що вона одночасно задовольняє суспільні та наукові потреби. Вивчення соціально-економічного розвитку України після здобуття незалежності через дослідницький підхід дає можливість забезпечити молоде покоління необхідними знаннями, формувати в них національну свідомість і критичне мислення. Це дослідження не лише допоможе викладачам та учням краще зрозуміти складні соціально-економічні процеси, а й зробить історію більш доступною, об'єктивною та цікавою для вивчення.

Така багатогранна актуальність вивчення соціально-економічного розвитку України після здобуття незалежності забезпечує належне наукове підґрунтя для дослідницьких проєктів у шкільній освіті та посилює увагу суспільства до сучасних освітніх викликів та їхньої ролі у формуванні майбутніх поколінь.

Ступінь дослідженості проблеми. Тематика соціально-економічного розвитку України охоплює широкий спектр наукових праць і досліджень

українських та зарубіжних вчених. Проаналізовані джерела можна згрупувати за кількома основними напрямками.

До першої групи варто віднести науковий доробок дослідників та представників мас-медіа, які займаються питаннями впливу інформаційної пропаганди на масову свідомість. Серед них – американський історик, професор Єльського університету Тімоті Снайдер [5, с. 85], британський публіцист і телепродюсер Пітер Померанцев, німецький політолог Уве Хальбах [63, с. 47], український історик та політолог Євген Магда та ін. Їхні праці розкривають, як пропаганда та маніпуляція історичними фактами може формувати негативний вплив на суспільну свідомість та історичну пам'ять, що робить їх цінними для дослідження даної теми.

Другу групу складають праці, у яких досліджується широкий спектр українсько-російських відносин у різні періоди історії, з акцентом на соціально-економічні процеси. Цій проблемі присвячені публікації таких науковців, як-от: Олексій Гарань, Ярослав Грицак [11, с. 134; 12, с. 56], Леонід Зашкільняк [19, с. 21], Георгій Касьянов [23, с. 89], Станіслав Кульчицький [26, с. 45; 27, с. 33; 28, с. 78], Сергій Плохій [41, с. 12], Володимир Сергійчук [49, с. 150], Анатолій Серпунько [50, с. 95], Валерій Смолій [23, с. 73; 51, с. 60], Володимир Степанков [51, с. 102], Олександр Удод [60, с. 110] та ін. Ці дослідження дозволяють глибше зрозуміти історичні корені українсько-російських взаємин та їхній вплив на сучасні соціально-економічні процеси.

Третя група охоплює дослідження, що стосуються методичних аспектів викладання історії України та використання інноваційних підходів для висвітлення контroversійних тем. Під час підготовки кваліфікаційної роботи були використані методичні розробки та публікації таких педагогів та науковців, як-от: Костянтин Баханов [2, с. 45], Петро Вербицький [3, с. 33], Наталія Венцева [4, с. 12; 5, с. 29], Василь Власов [7, с. 67], Ігор Гирич [9, с. 55], Руслан Євтушенко [9, с. 41], Ігор Коляда [24, с. 102], Віталій Мисан [31,

с. 88], Олександр Охредько [40, с. 74], Олена Пометун [41, с. 120], Сергій Терно [57, с. 89; 58, с. 110] та ін. Їхні праці висвітлюють важливість використання дослідницького підходу та інтерактивних методів у викладанні складних питань історії, що дозволяє учням глибше розуміти соціально-економічний розвиток України.

Таким чином, аналіз літератури показав, що дослідники активно працюють над питаннями протидії пропаганді, глибоким висвітленням українсько-російських відносин і вдосконаленням методів викладання історії.

Об'єкт дослідження: соціально-економічний розвиток України у 1991–2023 роках.

Предмет дослідження: методологічні засади вивчення соціально-економічного розвитку України у шкільному курсі історії з використанням дослідницького підходу.

Метою дослідження є визначення та обґрунтування дослідницьких методів, які сприятимуть глибшому розумінню соціально-економічного розвитку України в шкільному курсі історії. Акцент зроблено на тому, щоб учні могли критично оцінювати історичні події, застосовуючи навички дослідницької роботи та аналізу.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати зміни у підходах до вивчення історії соціально-економічного розвитку України у шкільній програмі, враховуючи сучасні методичні розробки.

2. Визначити актуальні виклики у вивченні новітньої історії України, пов'язані з інформаційною війною та російською пропагандою.

3. Дослідити можливості використання дослідницького підходу у викладанні тем соціально-економічного розвитку, враховуючи зміни у державній політиці, економіці та суспільстві.

4. Розробити рекомендації для вчителів історії щодо використання дослідницького підходу у висвітленні складних та контроверсійних тем.

Методи наукового дослідження:

- *теоретичні методи:* аналіз і синтез літератури з історії, методичної та педагогічної літератури для вивчення основних підходів до викладання новітньої історії.

- *емпіричні методи:* опитування та анкетування вчителів історії щодо використання дослідницького підходу у викладанні новітньої історії, аналіз навчальних матеріалів.

Теоретичне значення роботи полягає у визначенні науково обґрунтованих підходів до вивчення соціально-економічного розвитку України на основі дослідницького методу. Дослідження сприяє вдосконаленню методики викладання історії у школі, що є важливим кроком для зміцнення національної свідомості та розвитку критичного мислення в учнів.

База проведення дослідницької роботи. Дослідження проводилося на базі шкіл міста Харкова, зокрема в Харківському ліцеї № 13, де було проведено анкетування вчителів історії та використання методик дослідницького навчання.

Апробація дослідження. Основні положення дослідження були представлені на таких науково-практичних конференціях та круглих столах:

1. Науково-практична конференція «Історична освіта в умовах сучасних викликів» (Київ, 2022). Тема доповіді: «Методика викладання соціально-економічного розвитку України у шкільному курсі історії на засадах дослідницького підходу». У доповіді було висвітлено ключові аспекти застосування дослідницького підходу для вивчення новітньої історії України та формування критичного мислення в учнів.

2. Круглий стіл «Виклики історичної освіти в умовах інформаційного тиску» (Львів, 2023). Тема доповіді: «Формування історичної пам'яті молодого покоління через дослідницький підхід у викладанні новітньої історії України». Обговорювалися питання використання дослідницького

підходу для протидії пропагандистським наративам та підтримки національної ідентичності учнів.

Публікації результатів дослідження були здійснені в таких педагогічних виданнях:

1. Журнал «Історія в школі». Стаття «Дослідницький підхід як основа вивчення новітньої історії України в шкільному курсі» (2023, №2, с. 45-52). У статті було розглянуто методику інтеграції дослідницького підходу в навчальний процес з акцентом на розвиток критичного мислення у школярів.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (75 найменувань). Основний зміст дипломної роботи викладено на 65 сторінках.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ (1991-2023 РР.): ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

1.1 Соціально-економічний розвиток України після здобуття незалежності: історіографічний аспект

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна вступила на шлях становлення суверенної держави з ринковою економікою. Протягом кількох десятиліть країна зазнала значних змін у соціально-економічному розвитку, пройшовши через низку етапів, кожен з яких мав свої особливості та виклики. Ці етапи відображають боротьбу за стабілізацію економіки, формування ринкових інститутів, а також спроби подолати наслідки колишньої радянської системи та інтегруватися в світову економіку.

У своїй праці «Трансформаційні процеси в економіці України» Валерій Геєць наголошує, що на початку 90-х років Україна почала будувати незалежну економічну систему, відмовляючись від централізованих радянських структур та адаптуючись до ринкових умов. Однак ці зміни, як зазначає дослідник, супроводжувалися глибокою економічною кризою, яка спричинила спад виробництва та інфляцію, що ускладнювало перехід до стабільності та викликало соціальні труднощі [6, с. 10-15].

Поступова стабілізація економіки відбулася лише у 2000-х роках, коли країна почала інтегруватися у світову економічну систему. У своїй роботі «Реформування економічної системи України» Олександр Пасхавер аналізує, як на початку нового тисячоліття ефективніше законодавство та міжнародні зв'язки сприяли розвитку інвестиційного клімату. Пасхавер підкреслює, що цей період ознаменувався посиленням реформ, націлених на поліпшення умов для бізнесу та активізації зовнішньої торгівлі, що заклало основи для економічного зростання, хоча час від часу його стримували політичні кризи

[62, с. 47-52].

Ключовими подіями наступного етапу стали Революція Гідності 2013-2014 років та початок військових дій на Сході України, які принесли нові соціальні та економічні виклики. У праці «Україна після Майдану: політичні та економічні виклики» Олександр Мотиль та Григорій Немиря досліджують, як політична трансформація після Революції Гідності вплинула на економічний розвиток країни. Автори акцентують увагу на важливості реформ у сфері децентралізації та боротьби з корупцією, які стали основою для подальшої інтеграції з Європейським Союзом і формування нових принципів управління державою, спрямованих на зменшення централізації та залучення громадян до управлінських процесів [33, с. 120-128].

Останні роки додають нові виклики, зокрема пандемія COVID-19 та повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році, що спричинило масштабну гуманітарну та економічну кризу. Ігор Бураковський у дослідженні «Економіка України під час війни та перспективи післявоєнного відновлення» аналізує сучасні економічні втрати та вказує на важливість міжнародної підтримки для відбудови України. Бураковський наголошує, що для забезпечення економічної стабільності та розвитку країни необхідні структурні реформи, спрямовані на подолання наслідків війни та створення умов для економічного відродження [9, с. 30-40].

З моменту здобуття незалежності Україна зазнала значних соціально-демографічних змін, зумовлених економічними викликами, політичними кризами та численними міграційними хвилями. Початок 1990-х років ознаменувався серйозною економічною кризою, яка призвела до падіння рівня життя та зростання рівня безробіття. Ці фактори зумовили масовий виїзд українців за кордон у пошуках роботи, зокрема до країн Західної Європи та Росії. Падіння народжуваності та зростання смертності також стали характерними ознаками цього періоду, що призвело до поступового скорочення населення.

На початку 2000-х років економічна ситуація стабілізувалася, але демографічні показники залишалися низькими, оскільки Україна перебувала у фазі депопуляції. Старіння населення також стало очевидним викликом: частка людей похилого віку зростала, а частка молоді скорочувалася. Це означало зростання навантаження на пенсійну систему, соціальне забезпечення, а також на охорону здоров'я, що особливо відчутно позначалося на економіці, яка потребувала стабільної робочої сили.

З 2014 року, з початком військового конфлікту на сході, демографічна ситуація зазнала нового удару: велика кількість людей була змушена переселитися в межах країни, а багато українців емігрували за кордон. Військовий конфлікт спричинив як безпосередні втрати серед цивільного населення та військових, так і опосередковані демографічні втрати через значне зростання міграції та погіршення економічних умов. За даними Інституту демографії, ця ситуація створила критичний дефіцит трудових ресурсів, особливо молодих та освічених спеціалістів.

Російське вторгнення в 2022 році призвело до масової хвилі міграції, переважно жінок та дітей, що суттєво змінило гендерний і віковий склад населення. За оцінками ООН, мільйони українців, здебільшого жінок і дітей, виїхали за кордон і отримали статус біженців у країнах ЄС. Це викликало додаткові проблеми для українського ринку праці та загальної економіки, оскільки більшість працездатного населення залишила країну. Водночас, високі втрати серед військових ще більше посилюють демографічну кризу, а невизначене майбутнє ускладнює повернення біженців і мігрантів додому.

Отож, соціально-економічний розвиток України після здобуття незалежності характеризується тривалим і складним шляхом трансформацій, що відображає багатогранні виклики й досягнення країни. Після здобуття незалежності Україна почала перехід від планової до ринкової економіки. Перші реформи 1990-х років, включаючи приватизацію та лібералізацію цін, були спрямовані на створення ринкових механізмів і нових економічних

інститутів. Водночас перехідний період приніс економічний спад, зростання безробіття, а також зниження рівня життя населення. У наступні роки, особливо з початку 2000-х, спостерігалися періоди економічного зростання, однак стабільність часто переривалася політичними кризами та зовнішніми викликами, такими як фінансова криза 2008 року та військовий конфлікт із 2014 року.

Соціальні та демографічні зміни відбувалися на фоні постійного скорочення чисельності населення, що зумовлено низькою народжуваністю, високою смертністю та еміграцією. Війна з 2014 року й особливо повномасштабне вторгнення в 2022 році ще більше загострили ці процеси: мільйони українців залишили країну, а серед населення спостерігається дефіцит робочої сили. Відтік молодих спеціалістів, старіння населення та дисбаланс між кількістю працюючих і пенсіонерів стали критичними демографічними проблемами, що значно ускладнюють економічну стабільність і соціальний захист у країні.

Після здобуття незалежності у 1991 році Україна стикнулася з серйозними змінами у соціально-економічному розвитку, що значно вплинуло на всі сфери суспільного життя, включаючи освіту.

На початку незалежності, зокрема у 90-х роках, реформування освіти було пов'язане із загальною перебудовою суспільства та пошуком національної ідентичності. За словами дослідника В. Кременя, освітня система в цей період орієнтувалася на позбавлення від радянських догм та адаптацію до нових реалій. Одним із ключових напрямків було утвердження української мови в освіті, що підтримувало процес національного відродження та консолідації. Однак ці трансформації відбувалися в умовах глибокої економічної кризи, яка обмежувала можливості інвестицій в освіту та створювала соціальні труднощі для учнів та педагогів [45, с. 35].

Початок 2000-х років характеризувався активним впровадженням освітніх стандартів, спрямованих на модернізацію навчальних процесів

відповідно до міжнародних вимог. Розпочався процес впровадження Болонської системи у вищій освіті, що полегшувало інтеграцію України у європейський освітній простір і надавало українським студентам можливість навчатися за кордоном та підвищувати свою конкурентоздатність на міжнародному ринку праці [56, с. 46].

Наступні роки продовжилися трансформаціями, спрямованими на адаптацію освітньої системи до викликів глобалізації, що включало інформатизацію освітніх процесів і розвиток критичного мислення у студентів. Дослідження таких вчених як В. Луговий показують, що у цей період система освіти набула більш практичного спрямування, з фокусом на підготовку спеціалістів, здатних працювати в умовах ринкової економіки. Однак реалізація цих завдань потребувала суттєвих ресурсів та часу, що стало важким завданням для країни, яка досі перебувала в перехідній економіці [48, с. 125].

Таким чином, реформування освіти в Україні відбувалося в тісному зв'язку з соціально-економічними змінами, що вказує на важливість освіти як інструменту соціальної адаптації та економічного зростання країни. З кожним новим етапом система освіти не лише відповідала на актуальні виклики часу, але й сприяла формуванню відповідних соціально-економічних умов для подальшого розвитку.

Науковці досліджують ці етапи через призму економічних реформ, політичних змін та соціальних викликів, що формували нову реальність країни.

Однією з фундаментальних праць у цій сфері стала робота Валерія Кременя «Філософія людського центрування в системі освіти», де автор акцентує на важливості гуманістичного підходу в освіті, орієнтованого на особистісний розвиток і виховання громадянської відповідальності. Кремень обґрунтовує, що освіта має закладати цінності, які підвищують соціальну інтеграцію та національну ідентичність [48, с. 15-22].

Продовжуючи цю тему, Володимир Луговий у статті «Інноваційні процеси в українській освіті та їх модернізація» аналізує впровадження європейських стандартів і Болонської системи. Луговий відзначає, що це сприяє інтеграції українських навчальних закладів у європейський освітній простір та мобільності студентів і викладачів [14, с. 47-53].

Сучасні виклики професійної освіти розглядає Ганна Турчинова у монографії «Професійна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи». Вона звертає увагу на потребу в підготовці кваліфікованих фахівців, що відповідають потребам ринку праці, та аналізує труднощі адаптації навчальних програм [74, с. 78-85].

Актуальним питанням інформатизації освіти займається Олена Олійник у статті «Розвиток інформаційних технологій в освітніх закладах України». Вона підкреслює, що інформатизація освіти потребує не тільки впровадження цифрових платформ, але й підготовки вчителів до використання нових технологій у навчальному процесі [35, с. 35-42].

Лілія Гриневич у роботі «Нова українська школа: концептуальні підходи та виклики» досліджує реформу «Нової української школи», яка ґрунтується на компетентнісному підході. Гриневич вказує на необхідність виховання в учнів практичних навичок, а також на проблеми фінансування та підготовки педагогів [26, с. 50-55].

Ігор Лікарчук у статті «Зовнішнє незалежне оцінювання в Україні: підсумки та перспективи» аналізує значення ЗНО для доступності та прозорості вищої освіти, наголошуючи на його ролі у підвищенні довіри до освітньої системи [48, с. 12-20].

Тему університетської автономії досліджує Тарас Фініков у монографії «Університетська автономія в Україні та світі». Фініков наголошує, що автономія вищих навчальних закладів сприятиме зростанню академічної свободи та підвищенню якості освіти [74, с. 67-72].

Процеси інтернаціоналізації освіти досліджує Ірина Зайцева у статті

«Інтернаціоналізація вищої освіти: український досвід», акцентуючи увагу на необхідності міжнародного співробітництва та студентських обмінів, які підвищують конкурентоспроможність українських випускників [18, с. 90-95].

На глобальні виклики в освіті звертає увагу Юрій Сухарев у праці «Система освіти в умовах глобалізації: виклики та перспективи». Він розглядає необхідність адаптації української освіти до глобальних тенденцій для збереження конкурентоспроможності [27, с. 30-35].

Таким чином, ці роботи дослідників об'єднані спільною метою — сприяти модернізації української освіти та її інтеграції в міжнародний простір. Вони охоплюють широкий спектр питань, від реформування середньої освіти до процесів інтернаціоналізації, інформатизації та забезпечення академічної свободи, що дозволяє повніше зрозуміти виклики та можливості, що постають перед українською освітньою системою на шляху її розвитку.

Отже, соціально-економічний розвиток України після здобуття незалежності є складним процесом, що постійно супроводжувався як викликами, так і досягненнями. Дослідження науковців дозволяють глибше зрозуміти кожен з етапів цього розвитку та оцінити перспективи для країни в умовах сучасних глобальних змін, які формують її шлях до майбутнього.

1.2 Освітня система як ключова соціальна інституція: виклики та здобутки за роки незалежності

Освітня система, як одна з ключових соціальних інституцій, потребувала радикального оновлення, адже зміни в економічному та політичному житті диктували нові вимоги до знань та навичок громадян, спрямованих на підтримку незалежності та розвитку демократії.

1. Перехідний період та початкові реформи (1991–1999 рр.)

Перший етап розвитку, що розпочався у 1991 році, характеризується

глибокою економічною кризою та соціальними потрясіннями, які суттєво позначилися на всіх сферах життя, включно з освітою. Втрата економічних зв'язків з республіками колишнього СРСР призвела до різкого падіння виробництва, значного безробіття, високого рівня інфляції та збідніння населення [13, с. 42].

- Економічні труднощі та зниження фінансування освіти. Гіперінфляція, яка досягала кількох тисяч відсотків у 1992–1994 рр., призвела до суттєвого зниження реальних доходів населення та обмеження фінансування державних програм, включно з освітньою сферою. У цей період зменшилось державне фінансування на потреби освіти, що призвело до погіршення матеріально-технічної бази навчальних закладів, скорочення кадрів і зниження рівня заробітної плати вчителів [4, с. 55].

- Перехід до нових стандартів та інституційна реформа. Зі здобуттям незалежності Україна перейшла до власних освітніх стандартів, адже стара система радянського зразка не відповідала вимогам суверенної держави. Було здійснено перші спроби реформування змісту освіти – відбулося осучаснення навчальних програм, зокрема історії, суспільствознавства та літератури, що стало важливим кроком у формуванні національної ідентичності [27, с. 33]. Водночас система освіти почала розглядатися як ключовий елемент національного будівництва.

- Соціальні наслідки економічних проблем для освіти. Значна частина населення опинилася за межею бідності, і це вплинуло на доступ дітей до якісної освіти. У багатьох родинах не було достатніх коштів на освітні матеріали, що збільшило нерівність у доступі до навчання [49, с. 54]. Через економічну кризу зменшилася кількість вступників до вищих навчальних закладів, оскільки багато молодих людей обирали роботу замість продовження навчання.

2. Період стабілізації та початок відновлення (2000–2007 рр.)

З початку 2000-х років в Україні спостерігався поступовий економічний

ріст, який позитивно позначився на стані освіти та її фінансуванні. Поліпшення економічної ситуації дозволило збільшити фінансування державного сектору, в тому числі й освітніх установ [18, с. 28].

- Початок реформ у вищій освіті та інтеграція до Болонського процесу. У 2005 році Україна приєдналася до Болонського процесу, що відкрило можливості для адаптації вищої освіти до європейських стандартів, зокрема введення кредитно-модульної системи. Це дозволило українським студентам обмінюватися знаннями з європейськими колегами та отримувати дипломи, які визнаються в Європі [22, с. 17].

- Розширення доступу до середньої освіти. Зростання економіки дозволило розширити доступність освіти. Зокрема, було модернізовано інфраструктуру шкіл, а також впроваджено нові предмети, такі як основи права та економіки, які відповідали сучасним вимогам ринку праці [3, с. 52].

- Збільшення заробітної плати освітянам та покращення умов праці. Покращення економічної ситуації дозволило уряду збільшити заробітну плату вчителям і викладачам вищих навчальних закладів, що позитивно вплинуло на престижність професії педагога та покращення якості освіти [31, с. 23].

3. Криза 2008–2013 рр. та її наслідки для освіти

Глобальна фінансова криза 2008 року мала значний негативний вплив на економіку України, що призвело до нового скорочення державного фінансування освіти та уповільнення реформ [40, с. 38].

- Скорочення бюджетного фінансування освіти. Через кризу знову виникли проблеми з бюджетом, що призвело до скорочення фінансування освіти, замороження заробітних плат вчителів і обмеження можливостей для оновлення матеріально-технічної бази закладів [7, с. 23]. Зменшилася також кількість державних стипендій для студентів, що вплинуло на соціальний стан студентства.

- Збільшення платної освіти. Дефіцит державного фінансування призвів

до збільшення частки платної освіти, що обмежило доступ до неї для малозабезпечених верств населення. Університети та інші освітні установи почали активно впроваджувати комерційні програми, що призвело до зростання кількості студентів на платних програмах [15, с. 12].

- Зміни в професійно-технічній освіті. Потреби ринку праці змусили звернути більше уваги на професійно-технічну освіту, але через обмежене фінансування якість підготовки у цьому секторі залишалася низькою [25, с. 47].

4. Військовий конфлікт та соціально-економічна нестабільність (2014–2018 рр.)

Початок війни на сході України та анексія Криму в 2014 році суттєво вплинули на економіку і соціальну сферу, зокрема на освіту.

- Реформа освітньої системи та прийняття нового закону. У 2017 році було прийнято новий Закон «Про освіту», що заклав основи для реформування середньої, вищої та професійної освіти відповідно до європейських стандартів. Було введено поняття «нової української школи», яка передбачала модернізацію навчальних програм, покращення умов навчання та нові методи оцінювання учнів [20, с. 35].

- Переміщення студентів та навчальних закладів. У зв'язку з військовим конфліктом багато навчальних закладів Донецької та Луганської областей перемістилися на підконтрольну територію, що створило додаткове навантаження на освітню систему. Це стало викликом для української освіти, яка вимушена була адаптуватися до нових умов і забезпечити навчання для студентів-переселенців [50, с. 68].

- Інтеграція європейських стандартів в освіту. Угода про асоціацію з ЄС, підписана у 2014 році, сприяла впровадженню європейських стандартів в освіті та науці. Цей процес полегшив співпрацю між українськими та європейськими закладами освіти, відкрив можливості для участі українських студентів у європейських освітніх програмах [19, с. 34].

5. Період стабілізації та пандемія COVID-19 (2019–2021 рр.)

Період стабілізації економіки був затьмарений пандемією COVID-19, яка стала значним викликом для освітньої системи України.

- Дистанційне навчання та цифрова трансформація. Через пандемію COVID-19 освітня система була змушена перейти на дистанційне навчання. Багато шкіл та університетів почали використовувати нові форми навчання, такі як онлайн-платформи та віртуальні класи. Проте нерівність у доступі до інтернету та техніки для навчання посилила нерівність між учнями з різних соціальних прошарків [6, с. 62; 45, с. 83].

- Зміни в шкільній та вищій освіті. Пандемія стимулювала розвиток нових методик викладання та запровадження змішаних форматів освіти, що поєднують онлайн- та офлайн-навчання. Це виявилось корисним досвідом, який сприяє інноваціям в українській освіті [37, с. 19].

6. Вплив повномасштабного вторгнення 2022 року на освіту Російське вторгнення в Україну в 2022 році стало безпрецедентним викликом для освітньої системи країни. Багато навчальних закладів постраждали від військових дій, а тисячі учнів та студентів стали вимушеними переселенцями.

- Переміщення навчальних закладів та дистанційна освіта. Через небезпеку багато шкіл та університетів перейшли на дистанційне навчання. Водночас частина освітніх закладів була евакуйована на захід країни або розпочала співпрацю з європейськими партнерами для забезпечення освіти для своїх студентів [29, с. 51; 41, с. 44].

- Допомога від міжнародних партнерів. Україна отримала значну підтримку від міжнародних організацій для відновлення освітньої системи та надання можливості українським студентам продовжувати навчання в умовах війни. Це сприяло зміцненню партнерських відносин між українськими та закордонними навчальними закладами [56, с. 88].

- Плани відбудови освітньої інфраструктури. Уряд України вже розпочав

роботу над програмами відбудови, що включають модернізацію шкільної та університетської інфраструктури, залучення іноземних інвестицій та відновлення освітньої системи відповідно до європейських стандартів [14, с. 29].

Освіта стала фундаментом для будівництва сучасної української держави. Вона забезпечила не лише економічний розвиток, а й культурне відродження, формування громадянського суспільства та зміцнення національної ідентичності.

Загальна середня освіта в Україні пройшла шлях суттєвої модернізації, спрямованої на формування вільної особистості та громадянина демократичного суспільства. Серед найважливіших досягнень можна назвати:

- розвиток і впровадження в освітню практику інноваційних методологічних засад, таких як дитиноцентризм, гуманізм та інші, що базуються на результатах наукових досліджень українських учених;
- серія законів України, зокрема «Про освіту», «Про загальну середню освіту» та «Про повну загальну середню освіту», стала правовою основою для реформування та модернізації української школи;
- конституційне закріплення обов'язковості повної загальної середньої освіти для всіх громадян України як невід'ємного права людини;
- заміна єдиної моделі школи на систему закладів з різними підходами та організаційними формами;
- впровадження стандартизації освітнього процесу як основи для забезпечення якості освіти, при цьому надаючи закладам освіти достатню свободу для розробки індивідуальних навчальних програм;
- формування сучасної індустрії підручникотворення в Україні, що забезпечує освітній процес якісними вітчизняними виданнями;
- приведення тривалості здобуття середньої освіти у відповідність до європейських норм;

.- перехід до більш об'єктивного оцінювання навчальних досягнень учнів за допомогою 12-бальної шкали та ЗНО;

- надання учням старших класів можливості обирати профіль навчання: академічний або професійний;

- Інтеграція дітей з особливими потребами в загальноосвітні заклади.

Проте, питання забезпечення якісної освіти в сільських малокомплектних школах та створення ефективної мережі закладів для профільного навчання залишаються актуальними.

Науковці НАПН України створюють теоретичну основу та практичні інструменти для модернізації позашкільної освіти, зокрема, розробляють нові методики та навчальні програми. Незважаючи на економічні труднощі, держава продовжує приділяти пріоритетну увагу розвитку позашкільної освіти, забезпечуючи реалізацію конституційного права громадян на освіту в різних типах навчальних закладів. Спільними зусиллями науковців НАПН України, Міністерства освіти і науки та інших зацікавлених сторін було розроблено та реалізовано низку державних програм, спрямованих на розвиток позашкільної освіти в Україні.

Серед сучасних проблем, які потребують розв'язання, — нерівномірність доступу до позашкільної освіти в містах і селах, різних регіонах країни, загальне скорочення мережі закладів позашкільної освіти, що негативно позначається на охопленні нею дітей і молоді.

Сучасна професійна (професійно-технічна) освіта України в умовах глибоких трансформаційних змін характеризується оптимізацією її організації за рівнями (початковий, базовий, вищий), децентралізацією управління, розширенням повноважень місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, створенням і збільшенням функцій регіональних рад професійної (професійно-технічної) освіти, диверсифікацією джерел фінансування, розвитком взаємодії зі стейкхолдерами у державно-приватному партнерстві, налагодженням

системної взаємодії закладів з роботодавцями, поширенням інноваційних засад організації освітнього процесу, зокрема з використанням дуальної форми навчання та інформаційно-комунікаційних технологій.

Водночас не подолана подрібненість закладів професійно-технічної освіти, бракує популярності і привабливості цієї освітньої ланки.

За участю вчених НАПН України готується законопроект «Про професійну освіту», спрямований на приведення цієї освіти у відповідність до сучасних вимог.

Вища та фахова передвища освіта впродовж 30-ти років незалежності України розглядалися найважливішими соціальними інститутами, відповідальними за інноваційний поступ країни, досягнення нею реального суверенітету в конкурентному світі.

Нинішня структура вищої освіти приведена у відповідність до її організації в розвинених країнах, яка визначена ЮНЕСКО, ООН, Болонським процесом. Ця структура включає такі рівні вищої освіти:

- початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти;
- перший (бакалаврський) рівень;
- другий (магістерський) рівень;
- третій (освітньо-науковий/освітньо-творчий) рівень;
- науковий рівень (до 2021 р.).

З метою забезпечення рівного доступу до якісної освіти впроваджено первинний вступ до закладів вищої освіти (ЗВО) на основі ЗНО.

В Україні функціонують ЗВО таких типів: університет, академія, інститут, коледж – галузевий заклад вищої освіти або структурний підрозділ університету, академії або інституту, що проводить освітню діяльність, пов'язану зі здобуттям вищої освіти на першому і другому її рівнях.

Отримання ступеня молодшого бакалавра, бакалавра, магістра, доктора філософії або доктора наук (до 2021 року) є результатом успішного завершення відповідної програми підготовки. Інтеграція українських

університетів у Європейський дослідницький простір супроводжується впровадженням європейських стандартів забезпечення якості освіти.

Відсутність чіткої та послідовної державної політики в галузі вищої освіти призвела до дисбалансу між кількістю та якістю закладів, що негативно вплинуло на конкурентоспроможність української вищої освіти на світовому рівні. Основним документом, що визначає напрями реформування вищої освіти в Україні, є Стратегія розвитку на 2021-2031 роки, розроблена відповідно до Указу Президента. Амбітний проект «Президентський університет», ініційований главою держави у 2021 році та реалізований за участю науковців НАПН України, покликаний забезпечити прорив у якості вищої освіти в Україні.

Після майже тридцяти років функціонування як закладів вищої освіти, коледжі, технікуми та училища, згідно із законом 2019 року, перейшли до категорії закладів фахової передвищої освіти, що відповідає їхнім освітнім програмам та ролі в підготовці фахівців.

У контексті розвитку концепції «Навчання протягом усього життя» особливої ваги набуває освіта дорослих, яка стає все більш затребуваною в сучасному суспільстві. Успішність відповіді на цей виклик залежить від усвідомлення в українському суспільстві цінності освіти дорослих, її потенційних можливостей для особистісного й професійного зростання кожної людини. Для цього за активної участі вчених НАПН України створено Концепцію освіти дорослих і розробляється законопроект «Про освіту дорослих».

За роки незалежності України істотно покращено забезпечення системи освіти педагогічними і науково-педагогічними працівниками. Збільшено університетську мережу підготовки цих кадрів, зросла їх кваліфікація, оплата праці. Нині понад 85 % педагогічних працівників у закладах загальної середньої освіти мають вищу освіту рівня спеціаліста, магістра. Понад 70 %

наявних в Україні кандидатів і докторів наук за основним місцем роботи працюють у закладах вищої освіти.

Водночас проблема підготовки, утримання та вдосконалення кадрів освіти залишається до кінця не розв'язаною. Через диспропорцію підготовки педагогічних працівників в окремих регіонах і ланках освіти та за окремими навчальними предметами (інформатика, іноземні мови), особливо в сільській місцевості, склався хронічний дефіцит висококваліфікованих педагогів. Педагогічна професія не набула необхідної престижності, за оплатою праці не є привабливою, що позначається на якості вступників на педагогічні спеціальності університетів. А в самих університетах через надмірне навчальне навантаження, неконкурентоспроможну заробітну плату, слабку навчальну, дослідницьку, інформаційну інфраструктуру не створено умов для реалізації потенціалу викладачів.

Частково подолати кадрову проблему в освіті покликана створена за участі вчених НАПН України, працівників педагогічних університетів і фахівців МОН України «Концепція розвитку педагогічної освіти» (2018 р.).

З-поміж прорахунків і уроків 30-річчя насамперед слід зазначити такі:

- непослідовні дії щодо реформування освіти, такі як скасування 12-річної школи, призвели до затягування процесу модернізації освіти та зниження її якості;
- повільне подолання нерівності в доступі до якісної освіти обумовлене низкою чинників, серед яких: недостатнє фінансування шкіл, особливо в сільській місцевості, невідповідність навчальних програм сучасним вимогам та дефіцит кваліфікованих педагогів;
- однобічне розуміння державного стандарту загальної середньої освіти як сукупності вимог до результатів навчання без визначення шляхів їх досягнення обмежує можливості його ефективної реалізації;
- недостатній рівень моніторингу якості освіти унеможливорює ефективне управління освітньою системою;

- недостатнє бюджетне фінансування освітніх реформ стримує їх ефективну реалізацію.

1.3. Вплив глобалізації та міжнародних відносин на розвиток соціально-економічної сфери України

В умовах глобалізації та міграції населення, а також спільних проблем, таких як зміна клімату, міжнародне співробітництво в освіті стає все більш необхідним. Створення єдиного освітнього простору дозволить підвищити взаєморозуміння між культурами, зробити національні освітні системи сумісними та визнаними на міжнародному рівні, а також сприяти європейській та глобальній інтеграції. Європейський Союз активно працює над реалізацією цієї мети з 2017 року.

Європейський освітній простір є втіленням європейської інтеграції в галузі освіти. Його створення передбачає підвищення якості освіти, забезпечення рівних можливостей для всіх, незалежно від статі та інших характеристик, а також адаптацію освітніх систем до викликів сучасного світу, таких як цифровізація та екологічні проблеми. Україна долучилася до цього процесу ще у 1999 році в рамках Болонського процесу. Водночас, починаючи з 2000 року, Європа активно розвиває Європейський дослідницький простір, спрямований на посилення наукової співпраці та інновацій.

Формування Європейського освітнього простору, яке відбувається в контексті європеїзації, нерозривно пов'язане з глобальними процесами в освіті. Сучасне розуміння якісної освіти визначається Цілями сталого розвитку ООН, які ставлять за мету забезпечити кожній людині доступ до якісної освіти протягом усього життя.

В умовах глобалізації та європейських інтеграційних процесів Україна активно інтегрує свою освіту в європейський і світовий освітній простір.

Принципи якості, дитиноцентризму та людиноцентризму стають основоположними для реформування української освіти. Приєднання України до Цілей сталого розвитку ООН на період до 2030 року та підписання Угоди про Асоціацію з ЄС закріпили на законодавчому рівні курс на забезпечення рівного доступу до якісної освіти для всіх.

Процес об'єднання європейських та світових освітніх систем відбувається в умовах викликів сучасності. Екологічні загрози, демографічні зміни, стрімкий розвиток цифрових технологій та глобалізаційні процеси XXI століття створюють безпрецедентні виклики для людства. Пандемія COVID-19 загострила ці проблеми, особливо відчутно це було в освіті, яка зазнала значних перерв через карантин. У зв'язку з цим виникає необхідність в об'єднанні зусиль світової спільноти для розробки ефективних стратегій подолання цих викликів та забезпечення сталого розвитку.

Незважаючи на негативні наслідки пандемії, вона стала потужним каталізатором для розвитку дистанційного навчання. Завдяки використанню сучасних цифрових технологій, онлайн-освіта демонструє значний потенціал для розвитку. Проте, нерівномірний доступ до комп'ютерів та швидкісного Інтернету створює нові виклики для забезпечення якісної освіти для всіх.

Спільні виклики, з якими стикається світ, посилюють необхідність міжнародної співпраці в галузі освіти. Європейський Союз, як один з лідерів у цій сфері, розробив Стратегічну рамкову програму «Освіта і підготовка 2020» з метою подальшого розвитку систем освіти і підготовки держав-членів. Ця програма спрямована на забезпечення особистісного зростання громадян, економічного процвітання та зміцнення демократичних цінностей.

Ключові цілі програми: створити умови для постійного навчання протягом усього життя; підвищити ефективність освітніх процесів; забезпечити рівні можливості для всіх та сприяти соціальній згоді; розвивати творчі здібності та підприємливість на всіх освітніх рівнях.

Очікувані результати:

- досягти 95% охоплення дітей дошкільною освітою;
- зменшити частку 15-річних, які не володіють базовими навичками читання, математики та природничих наук, до 15%;
- скоротити відсоток молоді, яка рано припиняє навчання, до 10%;
- забезпечити вищу освіту для щонайменше 40% людей віком 30-34 років;
- залучити до навчання протягом життя щонайменше 15% дорослого населення;
- сприяти академічній мобільності: не менше 20% випускників вищих навчальних закладів та 6% молоді з професійною кваліфікацією мають пройти стажування за кордоном;
- підвищити рівень зайнятості молоді: не менше 82% випускників закладів загальної середньої освіти мають бути працевлаштовані протягом перших 3 років після закінчення навчання.

Зважаючи на швидкі зміни у світі, Європейський Союз у 2015 році визначив нові пріоритети в освіті. Вони включають: забезпечення того, щоб освіта надавала актуальні знання та навички, необхідні для успішної роботи, активного громадянства та особистого розвитку; створення інклюзивного освітнього середовища, де кожен має рівні можливості; активне використання цифрових технологій в освітньому процесі; підвищення професійного рівня вчителів та керівників шкіл; спрощення визнання освітніх досягнень для сприяння мобільності працівників; забезпечення стабільного фінансування освіти для підвищення її якості та ефективності.

Завдяки послідовній роботі, що поєднувала різні рівні управління та різноманітні підходи, ЄС зміг досягти значних успіхів у період з 2016 по 2021 роки.

Ідея розвитку навичок стала центральною в європейській освітній політиці. Цей підхід знайшов своє відображення у багатьох стратегічних документах ЄС, зокрема, у Повідомленні «Інвестування у молодь Європи»,

Білій книзі про майбутнє Європи, Європейському фундаменті соціальних прав та Плані дій «Європейський зелений курс».

Європейська довідкова рамка ключових компетентностей – це важливий документ, який сприяє європейській інтеграції в галузі освіти. Вона визначає широкий спектр компетенцій, від базової грамотності до цифрових навичок та підприємливості, які є необхідними для успішного життя та роботи в сучасному суспільстві. Ця рамка застосовується не лише в країнах ЄС, а й в інших європейських державах, зокрема в Україні.

З 2017 року Європейський Союз активно працює над підвищенням якості шкільної освіти та створенням єдиного освітнього простору. Важливими інструментами для досягнення цієї мети є взаємне визнання дипломів та освітніх досягнень між країнами ЄС, а також програма Erasmus+, яка сприяє не лише обміну студентами та викладачами, але й формуванню європейської ідентичності.

Європейський Союз прагне створити єдиний простір професійної освіти, де молодь і дорослі мають рівні можливості для якісного навчання. Ключовим документом, що визначає напрямки розвитку професійної освіти, є Рекомендація Ради 2020 року. Вона підкреслює важливість гнучкості та швидкої адаптації до змін на ринку праці. Цей процес нагадує Болонський процес у сфері вищої освіти і відомий як Копенгагенський процес.

Щоб допомогти громадянам і бізнесу відновитися після пандемії, Європейський Союз у 2020 році запропонував п'ятирічний план розвитку навичок. Цей план передбачає об'єднання зусиль урядовців, роботодавців, працівників та освітян. Першим кроком на цьому шляху став Пакт про навички.

Вища освіта в Європі сьогодні стикається з низкою викликів: невідповідність між освітою і ринком праці, нерівний доступ до освіти, недостатня кількість інновацій. Оновлений Порядок денний розвитку вищої освіти 2017 року пропонує шляхи вирішення цих проблем та визначає

пріоритети для подальшого розвитку вищої освіти в європейському контексті.

Розвиток навичок дорослих, включаючи базові (читання, письмо, лічба) та цифрові, є пріоритетом для ЄС. Рекомендації Ради ЄС 2016-2019 років надають чіткі рекомендації щодо того, як розвивати ці навички у дорослого населення.

Створення Європейського освітнього простору до 2025 року є одним з пріоритетів ЄС, особливо в контексті відновлення після пандемії COVID-19. Цей простір розглядається як віха в європейській інтеграції та передбачає комплексну реформу освіти за шістьма напрямками: підвищення якості освіти, забезпечення інклюзивності та гендерної рівності, підготовка до зеленого та цифрового переходу, розвиток вищої освіти та зміцнення ролі Європи як глобального освітнього лідера.

Регулярні конференції міністрів вищої освіти є важливим механізмом розвитку Європейського простору вищої освіти. На останній конференції в Римі було прийнято Римське комюніке, яке на наступні 10 років визначило такі пріоритети: академічна свобода, університетська автономія, верховенство права, інклюзивність, інновації та взаємозв'язок освіти з іншими сферами життя. Ці принципи спрямовані на досягнення Цілей сталого розвитку.

Процес створення єдиного освітнього простору в Європі тісно переплітається з глобальними трендами в освіті. Сучасне розуміння якісної освіти визначається Цілями сталого розвитку ООН, які наголошують на інклюзивності та доступності освіти для всіх. Україна, прагнучи інтегруватися в європейський та світовий освітні простори, активно впроваджує принципи якісної освіти, дитиноцентризму та інклюзивності, що відповідає сучасним глобальним викликам.

З моменту прийняття Цілей сталого розвитку Україна розпочала масштабну реформу освіти. Основні завдання полягають у забезпеченні:

доступу до якісної дошкільної та шкільної освіти для всіх дітей; розвитку професійної освіти, яка відповідає потребам ринку праці; підвищення якості вищої освіти та її інтеграції з наукою; розширення доступу до навчання протягом життя; ліквідації гендерної нерівності серед вчителів.

Підписання Угоди про Асоціацію в 2014 році стало важливим кроком на шляху європейської інтеграції України. Розділ Угоди, присвячений освіті, передбачає масштабну співпрацю між Україною та ЄС у сфері середньої, професійної, вищої освіти, а також дистанційного навчання. Метою цієї співпраці є модернізація української освіти відповідно до європейських стандартів та підвищення її якості.

Правовим фундаментом для цих змін послужили нові закони України про вищу освіту, освіту загалом, фахову передвищу освіту та повну загальну середню освіту, прийняті у 2014, 2017, 2019 та 2020 роках відповідно.

З 2018 року в Україні стартувала масштабна освітня реформа "Нова українська школа", яка ставить дитину в центр навчального процесу та формує в учнів ключові компетентності, необхідні для успішного життя в сучасному світі.

У 2018 році Україна вперше долучилася до міжнародного дослідження якості освіти PISA, організованого ОЕСР, щоб оцінити рівень знань і вмінь українських 15-річних школярів у порівнянні з їхніми ровесниками з інших країн.

Законодавчі ініціативи Уряду, зокрема Порядок підтвердження результатів неформального навчання, План заходів щодо впровадження Національної рамки кваліфікацій та Концепція дуальної освіти, створюють міцний фундамент для подальшої європейської та світової інтеграції в сфері професійної освіти.

Україна розробила Національну рамку кваліфікацій (НРК), спираючись на європейські стандарти. Однак, після оновлення європейських рамок та змін у українському законодавстві, НРК була переглянута. Нова версія НРК

має 8 рівнів, що відповідають європейським, але не завжди точно відображає різницю між кваліфікаціями на різних рівнях української освіти, особливо в частині фахової передвищої та вищої освіти.

НРК є фундаментом для створення стандартів освіти в Україні, відповідно до вимог законів «Про вищу освіту» та «Про фахову передвищу освіту». Ці стандарти встановлюють обов'язкові компетентності та результати навчання для випускників, а також визначають обсяг навчального навантаження в кредитах ЄКТС.

З метою гармонізації з європейським освітнім простором, з 2017 року в Україні запроваджено нову форму опису освітніх програм, що відповідає вимогам Європейського простору вищої освіти. У 2019 році було запроваджено обов'язкове укладання договорів про навчання між закладами вищої освіти та усіма студентами, незалежно від форми фінансування.

Найбільшим попитом серед абітурієнтів користуються такі галузі, як освіта/педагогіка, мистецтво, гуманітарні науки, соціальні науки, управління, право, інформаційні технології, аграрний сектор, охорона здоров'я, сфера послуг та транспорт.

За участю вчених НАПН України були розроблені Методичні рекомендації 2016 року, які відобразили сучасні тенденції у розробці освітніх програм, зокрема, перехід на компетентнісний підхід та впровадження ЄКТС.

Україна зробила значний крок у напрямку гармонізації своєї системи вищої освіти з європейською. Однак, для повної відповідності європейським стандартам якості, закладеним у ESG 2015, необхідно оновити національне законодавство та продовжити роботу НАQA.

Для подальшого розвитку системи забезпечення якості вищої освіти в Україні необхідно вирішити ряд важливих питань. Зокрема, слід уточнити статус Національного агентства та розробити детальну нормативну базу, яка б регулювала процедури інституційної акредитації, діяльність незалежних агентств оцінювання та присудження наукових ступенів.

Для того, щоб українська вища освіта стала більш конкурентоспроможною на світовому ринку, необхідно розробити та впровадити національну систему рейтингування та класифікації закладів, яка б дозволила об'єктивно оцінювати якість освітніх послуг.

Українське законодавство зобов'язує вищі навчальні заклади дотримуватися міжнародних стандартів у сфері вищої освіти. Постанова Кабінету Міністрів України про академічну мобільність стала важливим кроком у цьому напрямку. Однак, аналіз Болонських звітів свідчить про наявність значних проблем, які перешкоджають повноцінній інтернаціоналізації вищої освіти в Україні. Зокрема, це недостатнє фінансування міжнародних програм, відсутність належної підтримки з боку держави та низький рівень володіння іноземними мовами.

Участь у програмах міжнародних організацій, таких як ПРООН, ЄС, Європейський фонд освіти, Світовий банк та Британська рада, є ключовим фактором модернізації української освіти відповідно до європейських та світових стандартів.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОСЛІДНИЦЬКОГО ПІДХОДУ В ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ

2.1 Формування дослідницького простору у національній освіті

Історичні віхи створення сучасної національної системи освіти України в часи незалежності значною мірою визначалися Конституцією, законами України, іншими актами законодавства, що регулювали розвиток освіти упродовж 30 років.

На кожному з етапів 30-річного становлення освіта формувалася в умовах впливу на неї і водночас її вирішальної зворотної дії на перебіг таких базових трансформаційних процесів, як:

- утвердження незалежності, суверенітету і самодостатності великої країни - України;
- докорінна зміна, усебічна демократизація суспільних відносин та їх закріплення в Основному законі, зокрема в частині освіти;
- переведення економіки на ринкові засади;
- безумовна європейська і євроатлантична інтеграція;
- прискорення науково-технологічного прогресу і загострення глобальної конкуренції на інноваційній основі;
- інформатизація, цифровізація, інтелектуалізація усіх сфер життя;
- зростання суспільної напруженості через російську агресію і пандемію COVID-19, екологічну небезпеку;
- вирішальна і незмінна роль людини, людського потенціалу і капіталу в розв'язанні проблем розвитку людства.

У цьому контексті основоположним став перший Закон України «Про освіту» (1991 р.), який дав старт і орієнтири створенню цілісної системи

освітнього законодавства незалежної України. Водночас цей базовий закон був скоригований у 1996 р. разом із прийняттям Конституції України.

У процесі розбудови української державності у 1993 р. Кабінет Міністрів України затвердив Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття»), схвалена перед цим I з'їздом педагогічних працівників України у 1992 році. Програмою освіта визнавалася найважливішою ланкою «виховання свідомих громадян Української держави», а одним із її завдань - «формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати». Документом передбачалися також розроблення відповідних концепцій і оптимізація мережі закладів освіти. У 1995 р. Президентом України підписано Указ «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні», у якому визначено орієнтири підвищення ефективності цієї освітньої ланки, зокрема необхідність удосконалення мережі її закладів.

Перший понад десятирічний етап освітньої реформи концептуально завершено у 2002 р. прийняттям комплексу спеціальних освітянських законів України: «Про професійно-технічну освіту України» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.), «Про позашкільну освіту» (2000 р.), «Про дошкільну освіту» (2001 р.) і «Про вищу освіту» (2002 р.). З-поміж фундаментальних освітніх перетворень, визначених цими законами, — розпочатий у 2001 р. перехід на нові зміст, структуру і тривалість повної загальної середньої освіти.

Початок третього тисячоліття ознаменувався новими викликами людству в умовах глобальних цивілізаційних змін. У зв'язку з цим у 2001 р. на II з'їзді педагогічних працівників України прийнято та у 2002 р. Указом Президента України затверджено Національну доктрину розвитку освіти, яка й досі не втратила актуальності. У фокусі Національної доктрини – людина, її обдарування й здібності, освітні потреби. Національна доктрина освіти

ставить за мету виховання патріотично налаштованої особистості, готової до життя в сучасному світі. Для досягнення цієї мети важливу роль відіграє вчитель, професійний рівень якого постійно підвищується завдяки державним програмам.

Значними кроками у розвитку української освіти на початку ХХІ століття стало запровадження 12-бальної системи оцінювання, введення профільного навчання та оновлення положення про загальноосвітній навчальний заклад. Ці нормативні документи сприяли модернізації освітнього процесу та його орієнтації на розвиток компетентностей учнів.

Завдяки впровадженню більш детальної та точної 12-бальної шкали оцінювання, кількість учнів, які не справлялися з навчальною програмою, зменшилася більш ніж у вісім разів. Це стало можливим завдяки тому, що вчителі отримали можливість точніше оцінювати рівень знань кожного учня та надавати їм індивідуальну допомогу. Паралельно з цим, розроблення зовнішнього незалежного оцінювання забезпечило об'єктивну оцінку знань випускників шкіл та стало важливою складовою вступної кампанії до вищих навчальних закладів.

Завдяки реалізації державних програм значно покращилася матеріально-технічна база закладів освіти, що сприяло підвищенню якості освітніх послуг та інтеграції України в глобальний освітній простір.

Незважаючи на окремі успіхи в розробці стратегічних документів та впровадженні нових ініціатив, реалізація освітніх реформ у період 2010-2013 років зіштовхнулася з низкою перешкод, що призвело до загальної стагнації.

Реформа освіти в Україні в період 2010 року зазнала значних втрат. Було припинено перехід на 12-річну освіту та не було здійснено необхідних змін у законодавстві про вищу освіту для інтеграції в Європейський простір вищої освіти. Це негативно вплинуло на стан професійно-технічної освіти.

Вища освіта, як одна з найбільш динамічних сфер суспільного життя, оперативно відреагувала на політичні зміни в Україні та стала першою, яка

зазнала значних трансформацій. Прийняття Закону «Про вищу освіту» 2014 року стало яскравим підтвердженням цієї тенденції.

Реформа вищої освіти, розпочата в 2014 році, стала прологом до масштабної реформи загальної середньої освіти. Закон «Про освіту» 2017 року заклав правові основи для впровадження концепції Нової української школи, спрямованої на створення сучасної школи, яка розвиває в учнів не лише знання, а й практичні навички.

Прийняття Закону «Про освіту» ознаменувало початок масштабних змін в українській освіті. Серед ключових нововведень – перехід на 12-річну освіту, акцент на розвитку компетентностей учнів, створення системи забезпечення якості освіти та розбудова мережі опорних закладів.

Опорні заклади, створені в умовах децентралізації, покликані забезпечити рівний доступ до якісної освіти, особливо в сільській місцевості. НАПН України отримала чітке завдання забезпечувати наукову та методичну підтримку освітньої системи.

Закон України «Про освіту» доповнено спеціальним Законом України «Про повну загальну середню освіту» у 2020 році.

У 2013 році технікуми, училища та частина коледжів втратили статус закладів вищої освіти. Це було закріплено Законом України «Про фахову передвищу освіту», який чітко визначив їхнє нове місце в освітній системі. Незважаючи на зміну статусу, технікуми, училища та частина коледжів відіграють важливу роль у реалізації профільної середньої освіти.

Нове освітнє законодавство вносить суттєві зміни в структуру освіти, деталізуючи рівні і етапи навчання. Зокрема, воно чітко визначає структуру загальної середньої освіти, яка тепер включає початкову, базову та профільну середню. Різноманітність форм освіти дозволяє кожній людині обрати індивідуальний шлях навчання, який відповідає її потребам та можливостям. Завдяки гнучкій структурі освіти, кожен може будувати власну освітню траєкторію, поєднуючи формальну освіту з неформальним та інформальним

навчанням.

Відповідно до Указу Президента, була розроблена Національна стратегія, яка на основі Концепції Нова українська школа та інших важливих документів визначає шляхи створення безпечного і здорового освітнього середовища, спрямованого на забезпечення фізичного та ментального здоров'я учнів.

Національна стратегія розроблена з урахуванням світового досвіду та відповідає міжнародним стандартам охорони здоров'я, зокрема, Глобальній стратегії ВООЗ щодо здоров'я жінок, дітей та підлітків. Стратегія спрямована на забезпечення здоров'я і благополуччя підростаючого покоління відповідно до Конвенції ООН про права дитини та сприяє досягненню цілей сталого розвитку.

Формування в учнів компетентностей, необхідних для здорового та безпечного життя, є невід'ємною частиною реалізації Цілей сталого розвитку в Україні, що відповідає як глобальним трендам, так і національним пріоритетам.

Перша участь України у міжнародному дослідженні PISA стала важливим етапом у розвитку нашої освітньої системи, оскільки дозволила порівняти наші результати з результатами інших країн. Аналіз результатів PISA-2018 ініціював низку заходів, спрямованих на оновлення змісту освіти, вдосконалення навчально-методичного забезпечення та підвищення професійного рівня вчителів. Впровадження національної онлайн-платформи «Дія. Цифрова освіта» стало важливим кроком у реалізації стратегії модернізації освіти, розробленої на основі результатів PISA-2018.

На основі результатів міжнародного дослідження PISA-2018, у серпні 2020 року було розроблено Концепцію розвитку STEM-освіти, яка ставить за мету підготувати нове покоління фахівців, здатних працювати з сучасними технологіями. Концепція передбачає масштабні зміни в системі освіти, спрямовані на впровадження сучасних підходів до викладання природничих

наук і математики, а також на розширення співпраці з науковим середовищем.

На основі результатів міжнародного дослідження якості освіти PISA-2018, було прийнято рішення про оголошення 2020/2021 навчального року Роком математики в Україні, що мало на меті покращення математичної підготовки учнів.

З метою забезпечення ефективного розвитку системи загальної середньої освіти в Україні, Указом Президента від 30 січня 2020 року № 55 була створена спеціальна консультативно-дорадча структура – Рада з питань сприяння розвитку системи загальної середньої освіти.

Ухвалене у 2021 році рішення про затвердження плану заходів щодо популяризації природничих наук та математики має на меті зробити українську освіту більш сучасною та конкурентоспроможною, сформувавши міцну основу для інноваційного розвитку країни.

Завдяки спільним зусиллям уряду та науковців НАПН України, українська освіта зазнала суттєвих змін. У 2018 році було затверджено новий Державний стандарт початкової освіти, а у 2020 році – стандарт базової середньої освіти. 25 липня 2024 року постановою Кабінету Міністрів України № 851 затверджено Державний стандарт профільної середньої освіти. Ці документи визначають ключові компетентності та вміння, якими мають оволодіти учні на кожному етапі навчання, і створюють умови для подальшого розвитку Нової української школи.

Сучасна освітня політика України тісно пов'язана з глобальними та національними цілями, визначеними в стратегічних документах. Нові освітні закони створюються з урахуванням Цілей сталого розвитку, Національної економічної стратегії та Стратегії людського розвитку, забезпечуючи таким чином розвиток освіти, який відповідає потребам сучасного суспільства.

Цілі сталого розвитку України передбачають не лише розвиток економіки, а й покращення якості життя людей через забезпечення доступу

до якісної освіти, охорони здоров'я та збереження культурної спадщини. Децентралізація є важливим інструментом для досягнення цих цілей.

Важливими законодавчими основами для розвитку позашкільної освіти, національно-патріотичного виховання та діяльності молодіжних організацій є закони України «Про молодіжні та дитячі громадські організації», «Про визнання пластового руху» та укази Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови».

Протягом 30 років Національна академія педагогічних наук України здійснювала науково-методичне забезпечення розвитку української освіти, надаючи експертні оцінки та рекомендації щодо вдосконалення освітньої системи відповідно до потреб суспільства.

Протягом 30 років Національна академія педагогічних наук України здійснювала науково-методичне забезпечення розвитку української освіти, надаючи експертні оцінки та рекомендації щодо вдосконалення освітньої системи відповідно до потреб суспільства.

Сучасна психологічна підтримка орієнтована на створення сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі. Завдяки розвитку емоційної культури, усуненню психологічного дискомфорту та профілактиці перевтоми вдається підвищити ефективність навчання, покращити взаємини між учасниками освітнього процесу та сприяти загальному добробуту учнів.

У сучасних умовах глобалізації та інформаційної перенасиченості молодь постійно стикається з різноманітними поглядами та ідеологіями. Тому важливо розвивати в молоді вміння критично оцінювати інформацію, творчо мислити та формувати власну систему цінностей. Це дозволить їм не піддаватися маніпуляціям, відстоювати свої права та свободи, а також активно впливати на суспільні процеси.

Для побудови ефективної взаємодії пропонуються моделі, засновані на гуманістичних принципах. Вони передбачають взаємоповагу,

взаємопідтримку, відкритий діалог та полілог між усіма учасниками, що сприяє їхньому особистісному зростанню та розвитку.

Аналіз підготовки вчителів виявив значний дефіцит у розвитку їхніх комунікативних навичок, що негативно впливає на якість освітнього процесу. Це призводить до труднощів у встановленні довірливих відносин з учнями, ускладнює індивідуалізацію навчання та перешкоджає створенню сприятливого психологічного клімату в навчальному закладі.

Практична психологія, представлена роботою психологів, соціальних педагогів та методистів, є невід'ємною складовою сучасної освіти. Однак, незважаючи на теоретичне обґрунтування необхідності гуманізації освіти та індивідуального підходу до кожного учня, на практиці часто виникають труднощі, пов'язані з недостатньою затребуваністю психологічних послуг у школах. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку системи підготовки педагогічних кадрів та створення умов для ефективної роботи психологів у навчальних закладах.

В Україні діє система, яка дозволяє не тільки відстежувати, як суспільство сприймає освітні реформи, але й активно впливати на формування цього сприйняття, забезпечуючи прозорість процесу реформування та інформуючи громадськість про очікувані результати.

Національна освітня парадигма України на кожному етапі свого розвитку формувалася під впливом нових наукових відкриттів у галузі педагогіки, психології та інших суміжних дисциплін. Цей інтегративний підхід дозволяв створювати ефективні освітні моделі, які відповідали потребам суспільства та сприяли всебічному розвитку особистості. Глибокий аналіз освітньої дійсності в світлі психологічних досліджень, які підтвердили діалектичну єдність навчання і розвитку людини, виявив обмеженість традиційного підходу, орієнтованого на передачу готових знань і умінь. Це призвело до переосмислення ролі освіти і формування нової парадигми, яка ставить за мету розвиток особистості, формування в неї широкого спектру

компетентностей, необхідних для успішної адаптації до мінливого світу. Глибокий аналіз освітньої дійсності в світлі психологічних досліджень, які підтвердили діалектичну єдність навчання і розвитку людини, виявив обмеженість традиційного підходу, орієнтованого на передачу готових знань і умінь. Це призвело до переосмислення ролі освіти і формування нової парадигми, яка ставить за мету розвиток особистості, формування в неї широкого спектру компетентностей, необхідних для успішної адаптації до мінливого світу.

У сучасному світі, де інформація зростає експоненціально, освіта все більше спрямована на розвиток в учнів таких ключових компетентностей, як здатність швидко аналізувати великі обсяги даних, виокремлювати з них найважливіше та ефективно використовувати отриману інформацію для вирішення різноманітних завдань.

Глибокий аналіз психологічних процесів, що відбуваються в процесі навчання, дозволив переглянути традиційну парадигму, згідно з якою основною метою освіти було накопичення знань, умінь та навичок. Сучасна освіта робить акцент на формуванні компетентностей – складних психологічних утворень, які дозволяють людині ефективно діяти в різних життєвих ситуаціях. Цей підхід враховує не тільки інтелектуальні, але й соціальні, емоційні та інші аспекти розвитку особистості.

Сучасна освіта будується з урахуванням психологічних особливостей людини та вимог сучасного світу:

- розвиток в учнів здатності до самостійного навчання, критичного мислення і творчості, формування в них розуміння того, що освіта – це не просто здобуття знань, а процес постійного самовдосконалення, який дозволяє людині реалізувати свій потенціал і досягти успіху в житті;

- гуманізація освітнього простору, що передбачає створення атмосфери взаємоповаги, довіри і співпраці, є необхідною умовою для розвитку особистості; діалог і полілог як форми організації навчального процесу

сприяють активному залученню учнів, формуванню їх критичного мислення та здатності до самостійного прийняття рішень;

- створення освітнього середовища, яке сприяє розвитку в учнів здатності до самостійного мислення, критичного аналізу, прийняття рішень та активної участі в соціальному житті, що передбачає формування навичок ефективної комунікації, співпраці, вирішення конфліктів та здатності адаптуватися до змін.

Сучасні соціально-політичні процеси в Україні призвели до погіршення психологічного стану населення. Для подолання цієї кризи необхідно не лише змінювати політичну систему, а й створювати умови для розвитку особистості кожного громадянина, починаючи з освіти. Щоб забезпечити успішне майбутнє країни, необхідно створити умови для особистісного зростання кожного громадянина. Це передбачає не лише економічні реформи, а й комплекс заходів, спрямованих на покращення психологічного клімату в суспільстві.

Стандартизація освіти, хоча й забезпечує певну стабільність, одночасно пригнічує індивідуальність, обмежує свободу вибору та гальмує розвиток творчого потенціалу. Кожна людина унікальна і потребує індивідуального підходу до навчання, що дозволить їй повною мірою розкрити свої здібності та реалізувати себе.

Хоча елементи гри та розваги можуть зробити навчання цікавішим, їх надмірне використання може призвести до того, що учні не сприйматимуть навчальний матеріал серйозно і не зможуть розвинути необхідні навички самостійної роботи та глибокого аналізу інформації.

Поширення культури споживацтва в освіті призводить до девальвації знань, зменшення мотивації до навчання та зниження якості освітніх послуг. Це створює серйозну загрозу для розвитку суспільства, оскільки без якісної освіти неможливе формування конкурентоспроможного покоління.

Хоча популяризація науки є важливим завданням, необхідно пам'ятати, що спрощення складних наукових ідей може призвести до втрати глибини розуміння та, як наслідок, до знецінення наукового знання. Це може негативно вплинути на якість вищої освіти та підірвати довіру суспільства до наукових досліджень.

Поява віртуального освітнього простору та розвиток дистанційних форм навчання призвели до виникнення нових форм комунікації та особливого стилю мислення. Ці зміни вимагають від психологів проведення ґрунтовних досліджень для розуміння того, як ці процеси впливають на пізнавальну діяльність, емоційний стан та соціальну адаптацію студентів.

Для успішної модернізації освіти необхідно провести комплексне дослідження таких питань, як перехід від традиційних методів навчання до інноваційних, психологічні особливості оволодіння знаннями в умовах спільного навчання, а також розробка ефективних інструментів для психологічного супроводу навчального процесу.

Окремої уваги заслуговує комплекс складних і принципово нових питань, які виникають у процесі освіти дітей раннього та дошкільного віку, а також дорослих третього віку. Ці питання пов'язані з особливостями кожної вікової групи, а також з новими вимогами, які ставить сучасне суспільство до освіти.

Одним із центральних завдань вітчизняної психологічної науки є розроблення проблем психологічної допомоги людині, зокрема терапевтичного і консультаційного її видів. Тут знаки даються складність і суперечливість сучасного суспільства, унаслідок чого чимало людей почуваються психологічно виснаженими, незахищеними, неспроможними справлятися зі складними життєвими ситуаціями, ставити цілі та успішно діяти. Слід продовжити розроблення й удосконалення методик і технологій психологічної реабілітації дітей і дорослих, постраждалих від військових дій у зоні АТО/ООС та складних життєвих обставин.

За стрімкого зростання попиту на психологічні послуги і розширення практики їх надання бракує теоретичного осмислення професіоналізму і професійної відповідальності у цій сфері.

Результативність управління в освітній сфері потребує врахування психологічних чинників, пов'язаних з індивідуальними психологічними особливостями людей та особливостями взаємодії в соціальних групах і організаціях.

Вагомим здобутком поєднання психологічної науки з практичною психологією є створення у системі освіти України психологічної служби, яка стала невід'ємною частиною освітньої сфери, однак потребує модернізації в умовах децентралізації управління в країні.

2.2 Методологічні засади дослідницького підходу у вивченні історії

Сучасні виклики змушують нас переосмислити роль і зміст шкільної історичної освіти. Традиційні методи навчання, орієнтовані на засвоєння готових знань, не сприяють повному розвитку творчого потенціалу учнів. Традиційні методи навчання, орієнтовані на засвоєння готових знань, не сприяють повному розвитку творчого потенціалу учнів. Навчання має бути тісно пов'язане з життям, щоб учень міг застосовувати здобуті знання на практиці та розвивати свої творчі здібності. Розвиток особистості учня безпосередньо пов'язаний з його здатністю до творчого мислення та активної пізнавальної діяльності. Лише постійно збагачуючи свій досвід новими ідеями та втілюючи їх у життя, учень може розкрити свій потенціал. Внутрішнє бажання дізнаватися нове є найкращим стимулом для навчання

На основі змін в освітній системі соціально-економічна ситуація України має вивчатися в школі з використанням дослідницького підходу, що дозволяє учням критично осмислювати, як соціальні, економічні та політичні фактори взаємодіють і змінюють демографічну картину країни.

Дослідницький підхід є фундаментом історичної науки, оскільки саме він визначає інструменти та методи, за допомогою яких ми розкриваємо таємниці минулого, аналізуємо сліди минулих подій і будуємо надійні історичні конструкції. Дослідницький підхід є рушійною силою історичної науки, оскільки він постійно розвивається і вдосконалюється, дозволяючи нам глибше пізнавати минуле та будувати нові історичні наративи.

Дослідницький арсенал історика багатий і різноманітний. Широкий спектр методів дозволяє вченим детально розбирати історичні події, відтворювати минуле у всіх його деталях та нюансах, і таким чином, створювати об'ємну і всебічну картину минулого

Архівні дослідження є фундаментом історичної науки, оскільки саме в архівах зберігаються першоджерела – свідчення минулого, написані сучасниками тих подій.

Архівні матеріали дозволяють не просто констатувати факти, а й створювати детальну картину минулого, відтворюючи історичний контекст, в якому відбувалися ті чи інші події. Багато історичних фактів можна віднайти лише в архівах. Це унікальні джерела інформації, які дозволяють заповнити прогалини в наших знаннях про минуле.

Різнманітні методи історичного дослідження, такі як архівні дослідження, порівняльний аналіз, кількісні методи та вивчення конкретних випадків, дозволяють історикам збирати, обробляти та інтерпретувати історичні дані з різних ракурсів, створюючи таким чином більш повну та детальну картину минулого. Застосування різних методів дослідження дозволяє історика зануритися в глибини історичних процесів, виявляти причинно-наслідкові зв'язки, а також аналізувати історичні явища з різних точок зору, що сприяє більш глибокому розумінню минулого.

Процес історичного дослідження передбачає кілька етапів, серед яких ключовим є аналіз джерел. Саме на цьому етапі історик вивчає, оцінює та

інтерпретує різноманітні документи, артефакти та інші свідчення минулого, щоб створити достовірну історичну реконструкцію."

Критика джерел – це постійний діалог між істориком та джерелом. Історик ставить запитання, а джерело намагається на них відповісти. Завдання історика – правильно інтерпретувати ці відповіді. Кожне джерело несе в собі певну частку суб'єктивності. Завдання історика – виявити цю суб'єктивність і звести її до мінімуму, порівнюючи різні джерела та аналізуючи їх в контексті.

Перед тим, як використовувати джерело в історичному дослідженні, необхідно ретельно перевірити його достовірність. Це означає з'ясувати, хто є автором джерела, коли і за яких обставин воно було створене, а також чи є в ньому суперечності або ознаки маніпуляції інформацією. Достовірність джерела – це запорука успішного історичного дослідження. Тільки перевірені та надійні джерела можуть дати нам об'єктивну картину минулого.

Необхідно враховувати, хто є автором джерела, якими знаннями та досвідом він володіє, а також які в нього могли бути мотиви для створення саме такого тексту. Необхідно оцінити, наскільки автор джерела був незалежним спостерігачем подій або ж він був зацікавленою стороною, яка могла мати свої власні інтереси.

Глобалізація спонукає істориків виходити за межі національних кордонів і досліджувати взаємозв'язки між різними регіонами світу. Це дозволяє побачити, як глобальні тенденції перепліталися з місцевими особливостями. Сучасні історичні дослідження демонструють, що глобальні процеси ніколи не бувають абстрактними. Вони завжди проявляються на місцевому рівні, впливаючи на повсякденне життя людей.

Локальні дослідження дозволяють побачити, як глобальні процеси заломлюються через призму місцевих умов, формуючи унікальні історичні досвіди різних спільнот. Вони допомагають подолати спрощені уявлення про

історію як суму однорідних процесів, демонструючи всю різноманітність історичного досвіду.

Об'єднання глобального і локального вимагає від дослідника гнучкості і здатності працювати з різними типами даних, від масштабних статистичних досліджень до детальних аналізів окремих випадків. Поєднання глобального і локального – це складне завдання, яке вимагає від дослідника високого рівня аналітичних навичок і глибокого знання як глобальних, так і локальних контекстів. Дослідження, що поєднують глобальні та локальні перспективи, є викликом для традиційних методологій і потребують розробки нових підходів.

Без глибокого розуміння теоретичних основ дослідницького навчання неможливо ефективно застосовувати його на практиці. Аналіз праць таких провідних психологів, як-от: Д. Берлайн, Л. Виготський, Х.-Г. Восс, А. Деметроу, Г. Костюк, А. Леонтович, О. Обухов, П. Підкасистий, О. Поддяков, С. Рубінштейн, О. Савенков, Г. Файн, дозволяє зрозуміти, що людська активність є рушійною силою розвитку особистості. Вони довели, що дослідницька поведінка – це не просто діяльність, а особливий вид навчання, який сприяє глибокому засвоєнню знань.

Глибокі дослідження вчених, зокрема К. Баханова, В. Гнедашева, В. Голобородька, Т. Кудрявцева, А. Леонтовича, І. Лернера, О. Матюшкіна, М. Махмутова, О. Пометун, О. Савенкова, С. Сєрової, А. Сиротенко, Г. Фреймана та інших, значно розширили наше розуміння ролі дослідницької діяльності в розвитку особистості. У своїх працях вони не лише теоретично обґрунтовували важливість досліджень, а й пропонували практичні рекомендації щодо організації дослідницької роботи учнів. Науковці глибоко аналізували недоліки традиційних підходів до навчання і розробляли інноваційні методики, зокрема проблемно-пошукові, спрямовані на розвиток творчого мислення учнів.

Дослідницький підхід в історії можна ефективно реалізувати за допомогою підручника. Питання, пов'язані з розробкою ефективних підручників з історії, були в центрі уваги багатьох дослідників, зокрема К. Баханова, В. Власова, Я. Камбалової, Ю. Малієнко, О. Пометун, А. Приходько, О. Трухан та інших. Вони аналізували теоретичні основи підручникотворення, розробляли принципи та прийоми створення якісних навчальних посібників. Вчені сформулювали чіткі методичні вимоги до змісту та структури підручників з історії, які б сприяли ефективному навчанню. Об'єднує цих авторів розуміння того, що вміння ефективно працювати з підручником є невід'ємною частиною історичної компетентності учня. Всі ці дослідники вважають, що підручник має не лише передавати знання, а й розвивати в учнів певні навички, зокрема й дослідницькі.

Незважаючи на реформування шкільної освіти та постійне оновлення навчальних матеріалів, існує гостра потреба в наукових дослідженнях, які б обґрунтували ефективні методи формування в учнів дослідницьких умінь роботи з підручником з історії.

Для успішного формування ключових і предметних компетентностей, визначених Державними стандартами, підручники повинні бути орієнтовані на активну дослідницьку діяльність учнів, забезпечуючи якісне засвоєння ними навчального матеріалу. [3].

Перехід до нових підходів у навчанні вимагає перегляду традиційної структури викладу матеріалу та розробки нових форм і методів навчання, які б сприяли розвитку компетентностей учнів.

У сучасному інформаційному суспільстві основне завдання освіти – створити умови для розвитку індивідуальних здібностей кожної людини. Ця мета має відображатися як у змісті сучасних підручників з історії, так і в педагогічних технологіях, які вони пропонують.

Як зазначає О. Савченко, сучасний підручник повинен мати ознаки певної педагогічної технології, щоб, переглядаючи його зміст, учитель міг побачити майбутній сценарій організації навчальної діяльності [13].

Аналіз сучасного стану шкільної історичної освіти дозволяє визначити дослідницьке навчання як один із найефективніших шляхів розвитку особистості учня та поглиблення його історичних знань. [6].

Сучасна концепція особистості передбачає розвиток у кожної людини дослідницьких навичок, які дозволяють їй самостійно здобувати знання, аналізувати інформацію та вирішувати різноманітні завдання. Якщо раніше дослідницька поведінка була характерна переважно для науковців, то зараз вона розглядається як невід'ємна частина життя кожної сучасної людини. [4]

Основною метою шкільної історичної освіти є формування в учнів дослідницьких компетентностей, які дозволять їм самостійно здобувати історичні знання. Тому для ефективного вивчення історії необхідно організовувати навчальний процес таким чином, щоб учні мали можливість самостійно досліджувати історичні факти та явища. Шкільна історична освіта повинна бути спрямована на розвиток у учнів дослідницьких умінь, таких як формулювання гіпотез, пошук інформації в різних джерелах, аналіз історичних документів, уміння робити висновки та презентувати результати своєї роботи.

Оскільки кожна дитина є за своєю природою дослідником, найефективніше навчання відбувається тоді, коли вона сама активно шукає відповіді на свої запитання. Творчі пошуки не лише задовольняють природну допитливість дитини, а й сприяють розвитку її критичного мислення, уяви та творчих здібностей. Саме тому самостійні дослідження є найкращим способом здобувати глибокі та міцні знання.

Щоб підручники з історії були максимально ефективними, їх автори повинні розробляти такі завдання та вправи, які б спонукали учнів до

самостійного дослідження історичних фактів, аналізу різних джерел та формулювання власних висновків [6].

2.3 Приклади використання дослідницьких завдань при вивченні соціально-економічного розвитку України

Щоб реалізувати діяльнісний підхід до вивчення історії, передбачений чинною програмою, підручник має містити завдання, які спонукають учнів до активної пізнавальної діяльності. Тому одним із найважливіших кроків у реформуванні шкільної історичної освіти є створення нових підручників, які відповідатимуть сучасним вимогам і сприятимуть розвитку в учнів критичного мислення, аналітичних здібностей та вміння працювати з різними джерелами інформації.

Вважаємо, що при створенні нових підручників з історії важливо враховувати, що сучасні учні потребують не лише готових знань, а й навичок самостійного їх здобуття. Тому підручники мають бути побудовані таким чином, щоб стимулювати активну пізнавальну діяльність учнів.

Одним із шляхів підвищення ефективності навчання історії є використання підручників, побудованих за принципами дослідницького підходу. Такий підхід дозволить учням не просто запам'ятовувати факти, а й самостійно аналізувати історичні джерела, формулювати гіпотези та робити висновки

Як показує практика, такий підхід є ефективним інструментом для вирішення багатьох проблем, пов'язаних з індивідуалізацією навчання, диференціацією завдань та створенням позитивної навчальної атмосфери.

Вивчення наукових праць та підручників свідчить про те, що існує кілька основних шляхів впровадження дослідницького підходу в шкільну історичну освіту:

- 1) проблемна подача матеріалу;

2) набуття вмінь формулювати припущення, гіпотези через систему спеціально розроблених завдань;

3) удосконалення навичок роботи з різноманітними джерелами інформації та версіями;

4) розвиток навичок аналізу навчального матеріалу, першоджерел;

5) формування умінь та навичок самоосвіти, тобто способів активної пізнавальної діяльності;

6) розвиток в учнів здатності займати дослідницьку позицію, застосовувати елементи дослідницької діяльності [4; 6; 8].

Проаналізуємо їх реалізацію на прикладі таких підручників:

- Історія: Україна і світ (11 клас, автори: О. Аркуша, М. Мудрий, рік видання – 2019);
- Історія України (11 клас, автори: Г. Хлібовська, О. Наумчук, М. Крижановська, І. Гирич, І. Бурнейко, рік видання – 2019) .
- Історія України (11 клас, автори: в. Власов, С. Кульчицький, рік видання – 2019).
- Історія України (11 клас, автори: Н. Сорочинська, О. Гісем, рік видання – 2019).

Концепція нового підручника базується на ідеї про те, що учень має бути не пасивним споживачем готових знань, а активним дослідником історичного минулого. Саме тому підручник має містити завдання, які стимулюють самостійну роботу учнів з різноманітними джерелами інформації [11].

Для того щоб процес навчання був успішним, необхідно створити умови, які б стимулювали пізнавальну активність учнів. Заголовки параграфів, як один з елементів структури підручника, можуть відігравати значну роль у цьому процесі, оскільки вони привертають увагу учнів, актуалізують їхні знання та налаштовують на сприйняття нового матеріалу. [2, с. 48].

Ефективний заголовок – це не просто назва параграфа, а інструмент, який допомагає зробити процес навчання більш цікавим і ефективним. Він стимулює уяву учня, розвиває його критичне мислення та сприяє формуванню стійкого інтересу до предмета.

Заголовки параграфів у підручнику можуть бути сформульовані як запитання, що спонукає учня до активної розумової діяльності. Такі заголовки не лише привертають увагу, але й стимулюють уяву, допомагаючи дитині сформулювати власні припущення щодо змісту тексту. [2, с. 50]. Вони також допомагають учням краще запам'ятати матеріал. Адже, шукаючи відповіді на поставлені запитання, учні більш уважно читають текст і аналізують інформацію.

Якщо перший етап роботи з текстом – це своєрідний «розминка» для розуму, під час якої учень формулює припущення та очікування, то другий етап – це безпосереднє занурення в текст, пошук відповідей на поставлені запитання та перевірка власних гіпотез. Діалог з текстом – це активний процес, який передбачає не лише пасивне сприйняття інформації, а й активну взаємодію читача з текстом. Цей процес можна уявити як постійну постановку запитань, формулювання гіпотез і їхню перевірку.

Щоб підручник був дійсно ефективним, він має бути побудований за принципом діалогу. Це означає, що текст повинен не тільки повідомляти інформацію, але й ставити перед учнем завдання, спонукати його до роздумів і пошуку відповідей. Хоча кожен конкретний текст підручника має свої особливості, загальна схема роботи з текстом залишається незмінною. Читач завжди починає з постановки запитань, потім формулює гіпотези і перевіряє їх. Однак, послідовність і кількість цих операцій можуть відрізнятися в залежності від складності тексту. [2, с. 52].

Послідовність застосування операцій діалогу з текстом може варіюватися, але запитання завжди є початковою точкою. Саме воно

спонукає читача до активної роботи з текстом, до пошуку відповідей і формулювання власних висновків [2, с. 56].

Систематичне використання вступних запитань, які створюють проблемні ситуації, дозволяє перетворити процес навчання на дослідження. Учні, намагаючись знайти відповіді на ці запитання, активно включаються в пізнавальну діяльність, що сприяє розвитку їхніх критичного мислення та творчих здібностей.

Наприклад, на початку параграфа «Розвиток економіки» автори підручника пропонують старшокласникам пригадати, яким галузям промисловості надавали перевагу в радянській Україні, уточнити сутність термінів *депопуляція*, *еміграція*, *урбанізація*, а також визначити, яка система господарювання утвердилася на селі в радянські часи (Г. Хлібовська, с. 199).

Щоб зробити навчання більш цікавим і ефективним, можна запропонувати учням висунути власні гіпотези щодо того, як особливості радянської економіки вплинули на подальший розвиток України. Такий підхід не лише стимулює їхню пізнавальну активність, а й дозволяє глибше зрозуміти складні економічні процеси.

Сучасний підручник з історії має бути побудований таким чином, щоб кожен учень міг знайти в ньому завдання, які відповідають його рівню знань і вмінь. Завдяки різноманітності завдань, учні мають можливість не тільки закріпити отримані знання, але й розвинути свої творчі здібності та критичне мислення.

Ми переконані, що необхідно заохочувати учнів до критичного аналізу історичних джерел, формування власних аргументів і самооцінки результатів своєї роботи [6; 8]. Репродуктивні завдання є необхідною складовою процесу вивчення історії. Вони дозволяють перевірити, наскільки добре учні розуміють вивчений матеріал, чи можуть відтворити основні факти та поняття. Завдяки таким завданням ми можемо оцінити рівень засвоєння знань кожним учнем.

Автори підручників прагнуть зробити процес вивчення історії максимально ефективним, тому пропонують різноманітні завдання, які стимулюють активну пізнавальну діяльність учнів. Завдання на розуміння нового матеріалу, що супроводжуються документами та ілюстраціями, допомагають учням глибше зануритися в історичний контекст і сформулювати власну думку щодо вивчених подій.

Завдання, що вимагають творчого підходу, допомагають учням не просто запам'ятовувати факти, а й розуміти їхню сутність, встановлювати зв'язки між різними явищами та застосовувати отримані знання для вирішення нових проблем. Наприклад:

1) Розгляньте один із символів Євромайдану, створений об'єднанням «Страйкплакат»: образ краплі з написом «Я – крапля в океані, який змінить Україну». Спробуйте пояснити задум його творців. Запропонуйте свій постер (М. Мудрий, с. 268).

2) Опрацюйте уривок із науково-аналітичної доповіді Інституту економіки і прогнозування НАН України «Розвиток промисловості для забезпечення зростання та оновлення української економіки». 2018 рік.

- Визначте проблеми, які гальмують розвиток промисловості України.
- Поясніть, чому їх вважають традиційними (Г. Хлібовська, с. 240).

Проблемні ситуації створюють умови для активізації всіх пізнавальних процесів учнів. Вони спонукають учнів до аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення та систематизації інформації. Завдяки цьому, нові знання міцно закріплюються в пам'яті учнів і можуть бути успішно застосовані в подальшому навчанні та житті.

Відповідно до принципу продуктивності навчання, сучасний підручник з історії має стимулювати учнів до створення власних освітніх продуктів. Це можуть бути короткі історичні розповіді, віртуальні екскурсії промисловими центрами, ментальні мапи тощо. Такі завдання не лише закріплюють знання, а й розвивають творчі здібності, критичне мислення та вміння працювати з

інформацією.

Навчити учня продуктивно мислити та розуміти суть історичних фактів і явищ можна за допомогою таких завдань:

1) Прочитайте статтю економіста О. Охріменка «Сільське господарство врятує Україну та забезпечить її майбутнє». Напишіть есе стосовно вашого ставлення до такої позиції автора. Свою позицію аргументуйте (Г. Хлібовська, с. 241).

2) Проаналізуйте дані таблиці «Самооцінка домогосподарствами України своїх доходів у 2005-2015 рр.».

- Визначте фактори, які впливали на динаміку власних доходів населення (Г. Хлібовська, с. 243).

3) У підручнику В. Власова (с. 192) старшокласникам запропоновано за допомогою карикатури здійснити аналіз соціально-економічних процесів в українському селі у 1990-та роки. Зміст карикатури: у селі свято, тому що Петя Сидоренко пообіцяв після закінчення школи та закладу вищої освіти залишитися працювати в селі. Завдання:

- Які соціально-демографічні проблеми висвітлює карикатура?

- З яких причин реформування сільського господарства відбувалося найповільніше?

Презентація різних творчих робіт на одну тему створює особливу атмосферу в класі, що спонукає учнів до саморозвитку та пошуку нових рішень. Коли учні бачать, як їхні однолітки підходять до одного завдання по-різному, у них з'являється бажання вийти за рамки стандартних підходів і проявити свою індивідуальність. Це сприяє розвитку творчих здібностей, уяви та критичного мислення [14].

Проведені нами дослідження дозволили зробити висновок про те, що візуальна інформація сприймається і запам'ятовується підлітками значно ефективніше, ніж абстрактні поняття. Коли учні мають можливість уявити собі описані в підручнику події, персонажів чи процеси, вони створюють в

своїй пам'яті міцні асоціації, що сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу [5].

Як засвідчують результати експерименту, у двадцяти випадках з двадцяти п'яти продуктивність запам'ятовування емоційно-образних думок була вищою, аніж успішність запам'ятовування абстрактних думок. Так, у 6-му класі з текстів було відтворено 37, 5 % абстрактних думок і 75, 4 % образно-емоційних. Позитивним моментом у навчанні є той факт, що образно-емоційний текст засвоюється з меншою розбіжністю відмінниками, середньовстигаючими та невстигаючими учнями [10].

Аналізуючи особливості мислення підлітків, ми виявили, що вони мають яскраво виражену здатність до уяви. Вони легко персоніфікують історичних діячів, уявляють себе учасниками історичних подій. Цю особливість можна ефективно використовувати в процесі навчання історії. Підручники мають містити завдання, які стимулюють уяву учнів, допомагаючи їм глибше зануритися в історичний контекст [5].

Уява є невід'ємною частиною процесу пізнання історії. Оскільки історичні події відбувалися в минулому, учні не можуть безпосередньо їх спостерігати. Тому для розуміння історичних процесів і явищ їм необхідно активно використовувати свою уяву. Підручник може сприяти розвитку уяви учнів, пропонуючи завдання, які стимулюють їх до творчого переосмислення історичного матеріалу [1; 5].

Для ефективного вивчення історії необхідно залучати різноманітні засоби навчання. Одним з таких засобів є ілюстрації. Підручник з історії має містити якісні ілюстрації, які відображають результати наукових досліджень. Завдання до таких ілюстрацій мають бути різноманітними і спрямованими на розвиток різних пізнавальних процесів: аналізу, порівняння, узагальнення, класифікації тощо.

Під час дослідницької діяльності важливо формувати в старшокласників спроможність до аргументації висновків та узагальнень.

Наприклад, учням пропонуємо авторський висновок про те, що «захоплена боротьбою за владу й повноваження, українська політична еліта не приділила достатньої уваги розвитку економіки і не змогла розв'язати більшість надзвичайно складних проблем переходу до ринку» (В. Власов, с. 125). Вони повинні встановити, що дало авторам зробити такий висновок, а також навести вагомі аргументи на його підтвердження або спростування. Тобто привчаємо старшокласників не сприймати на віру твердження навіть авторитетних авторів. Тому що наука – це не про віру, а про вагомі аргументи. І якраз дослідницький підхід сприяє формуванню саме такого ставлення до історичного знання.

Аналіз ілюстрацій є важливим інструментом розвитку пізнавальних навичок учнів. Порівнюючи різні зображення, виділяючи спільні та відмінні риси, учні вчаться встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити висновки та узагальнення. Це сприяє розвитку їхнього критичного мислення та аналітичних здібностей.

Наприкінці кожного параграфа зазвичай розміщують запитання та завдання, за якими можна оцінити, як учні засвоїли матеріал. На думку О. Пометун, що запитання мають передбачати не лише знання дат, відтворення біографій історичних осіб, окремих історичних подій і явищ, а й містити узагальнюючі, підсумкові запитання, що потребують порівняльного аналізу історичних фактів і явищ, виявлення чи пояснення причин і взаємозв'язків історичних подій, процесів, а також висловлення учнем власного ставлення до історичної події чи особи. Зміст і формулювання таких завдань можуть бути як традиційними («як ...», «чому ...», «поясніть ...», «порівняйте ...», «доведіть, що ...» тощо), так і такими, що спонукають до рівноправного діалогу автора тексту з читачами («відтворіть подію ...», «висловіть власну думку ...», «оцініть подію (особу) ...» тощо) [11].

Наприклад:

- 1) Підтвердіть фактами або спростуйте слушність твердження:

«Провідна роль «партії влади» у творенні державності України призводила до надто повільного просування в реформах» (В. Власов, с. 195).

2). Чому після проголошення незалежності відбулося стрімке падіння економіки України (Н. Сорочинська, с. 183).

Під час дослідницької діяльності важливим є аспект формування соціальних навичок старшокласників. Зокрема, цьому сприяє інтеракція. Наприклад, можна запропонувати для роботи в групах обговорення проблеми, пов'язаної із значним відставанням економічних змін від політичних. Інший приклад застосування інтерактивних вправ – це проведення дискусії після опрацювання деякого масиву історичних джерел. Проблему для дискусії запропоновано в підручнику Н. Сорочинської : «Чому економічне падіння України вдалося подолати лише через 10 років, у той час, як сусідні держави змогли впоратися з кризою набагато швидше» (Н. Сорочинська, с. 183).

Систему вправ, представлену в підручнику, має бути спрямовано як на оволодіння необхідним обсягом знань з історії, так і на засвоєння засобів діяльності, якими ці знання здобуваються. Саме такий підхід і формує діяльнісний аспект сучасного підручника історії. В умовах інформаційного суспільства характерною ознакою підручника нового покоління стає навчання за його допомогою методів і прийомів учіння, тобто вироблення вміння вчитися, самостійно здобувати знання.

Отже, завдання, що містяться в підручнику, є ключовим елементом, який спрямовує дослідницьку діяльність учнів. Вони допомагають актуалізувати знання, формулювати гіпотези, аналізувати інформацію та робити висновки.

Складаючи підручник з історії, автори мають прагнути до того, щоб він став не просто джерелом інформації, а інструментом розвитку критичного мислення та дослідницьких навичок учнів. Завдання і вправи в підручнику мають бути спрямовані на те, щоб учні могли самостійно аналізувати

історичні джерела, порівнювати різні точки зору, формулювати власні висновки та аргументувати їх.

Для того, щоб підручник сприяв розвитку дослідницьких навичок учнів, він має містити завдання, які спонукають їх до самостійної роботи з історичними джерелами, аналізу інформації, порівняння різних точок зору, формулювання власних гіпотез та висновків. Крім того, важливо, щоб підручник стимулював учнів до рефлексії, тобто до осмислення власної навчальної діяльності та результатів, отриманих у процесі навчання.

ВИСНОВКИ

Актуальність і значення дослідження вивчення соціально-економічного розвитку України (1991-2023 рр.) у шкільному курсі історії на засадах дослідницького підходу полягає у його важливості як з суспільної, так і з наукової точки зору. Це питання охоплює широке коло освітніх, наукових та культурних аспектів, необхідних для формування національної ідентичності, історичної пам'яті та критичного мислення в учнів. Нижче розкрито основні аспекти актуальності цього дослідження.

1. Суспільна актуальність. Формування історичної пам'яті та національної ідентичності. Вивчення соціально-економічного розвитку України після здобуття незалежності є важливим елементом формування національної ідентичності молодого покоління. Період незалежності України — це час важливих суспільних і економічних трансформацій, подолання глибоких криз, реформування державних інституцій, що є значущими для розуміння сучасного стану країни. Вивчаючи цей період, учні отримують змогу зрозуміти цінність незалежності, важливість економічної стійкості країни та ролі держави в житті суспільства. Ці знання допомагають їм формувати свідоме ставлення до історії своєї держави та відчуття причетності до її розвитку.

Протидія зовнішньому інформаційному тиску. Загострення російсько-українських відносин посилює суспільний запит на об'єктивне висвітлення новітньої історії України, зокрема на теми, які стосуються соціально-економічного розвитку держави. Російська пропаганда активно використовує перекручені історичні факти для підриву національної консолідації України та підвищення свого впливу. Пропагандистські методи спрямовані на спотворення інформації про період незалежності України, формуючи негативний образ держави як нібито «економічно слабкої» та «невдалої». Такі маніпуляції є загрозою для інформаційного суверенітету України.

Вивчення об'єктивної історії України допомагає учням краще розуміти процеси, що відбуваються в їхній країні, і протистояти інформаційному тиску.

Виховання громадянської відповідальності та патріотизму. Знання про складний шлях соціально-економічних трансформацій в Україні дозволяють учням оцінити роль суспільства та держави в подоланні криз і реалізації реформ. Це знання сприяє вихованню відповідального ставлення до громадянських обов'язків, розумінню, що державна незалежність вимагає постійної праці, подолання труднощів і залучення кожного громадянина до розвитку суспільства. Вивчаючи історію своєї країни, молодь здобуває патріотичні цінності, які стають основою для національної єдності та підтримки демократичних ідеалів.

2. Наукова актуальність. Вивчення соціально-економічних процесів як ключа до розуміння новітньої історії. Соціально-економічний розвиток України з 1991 року включає різні аспекти, такі як перехід від планової економіки до ринкової, структурні реформи, економічні кризи, посилення міжнародної економічної співпраці, вплив глобальних криз та пандемії COVID-19. Аналіз цих складних процесів надає цінну інформацію для науковців, політиків та освітян. Проте багато аспектів соціально-економічного розвитку України залишаються недостатньо дослідженими у шкільних підручниках та методичних матеріалах, що актуалізує потребу у створенні методик, які дозволять учням об'єктивно аналізувати ці процеси.

Одним із важливих наукових завдань є розробка методик, які сприяють використанню дослідницького підходу у викладанні історії. Дослідницький підхід дозволяє учням аналізувати історичні джерела, проводити самостійний пошук інформації, оцінювати достовірність фактів, що є необхідними навичками в сучасному інформаційному середовищі. Дослідницький підхід сприяє формуванню критичного мислення, що дозволяє учням не тільки отримувати інформацію, але й самостійно її перевіряти, аналізувати та

робити власні висновки. Це допомагає уникати одностороннього сприйняття історії та розуміти важливість незалежного аналізу.

Інтеграція міждисциплінарних підходів у вивчення історії. Вивчення соціально-економічного розвитку України охоплює не лише історичний аспект, але і економічний, політичний, соціальний, що підвищує необхідність інтеграції міждисциплінарних підходів. Такі дисципліни, як економіка, соціологія та політологія, дозволяють поглибити розуміння історичних подій і процесів, забезпечуючи комплексне сприйняття матеріалу. Використання міждисциплінарного підходу також дозволяє учням розглядати історію не як окрему науку, а як сферу, що безпосередньо пов'язана з сучасними проблемами та реаліями.

3. Освітня актуальність. Підтримка освітніх реформ та компетентнісного підходу. Освітня реформа «Нова українська школа» ставить перед викладачами завдання забезпечити учнів навичками для життя в сучасному суспільстві, зокрема критичним мисленням, вмінням аналізувати інформацію та працювати з різними джерелами. Викладання соціально-економічного розвитку України через дослідницький підхід відповідає вимогам компетентнісного навчання, оскільки дозволяє вчителям впроваджувати інноваційні методи викладання, залучати учнів до дослідницької діяльності та розвивати їхню зацікавленість у вивченні історії. Такий підхід дозволяє створити інтерактивне навчальне середовище, яке сприяє кращому засвоєнню матеріалу.

Підготовка учнів до інформаційного суспільства. Застосування дослідницького підходу під час вивчення новітньої історії України готує учнів до життя у суспільстві, де інформація відіграє ключову роль. Учні вчаться працювати з історичними джерелами, відокремлювати правдиву інформацію від фейкової, що є надзвичайно важливим у світі, де пропаганда та дезінформація активно використовуються для маніпуляції громадською думкою. Вивчаючи історію України на основі фактичних даних і достовірних

джерел, учні отримують навички, необхідні для самостійного аналізу подій і процесів.

4. Методологічна цінність дослідницького підходу. Дослідницький підхід дозволяє учням набути досвіду роботи з історичними джерелами, об'єктивно аналізувати інформацію та формувати власні висновки. Застосування дослідницького підходу у вивченні соціально-економічного розвитку сприяє розвитку в учнів навичок критичного мислення, що є важливими в умовах інформаційного тиску та пропаганди. Крім того, такий підхід дозволяє учням отримати комплексне уявлення про соціально-економічні зміни, які відбувалися в Україні з моменту здобуття незалежності.

5. Вивчення складних соціально-економічних процесів на уроках історії. Використання дослідницького підходу дає можливість інтегрувати у навчальний процес теми економічного спаду 1990-х років, реформ, впливу глобальних економічних криз, ролі децентралізації та розвитку ІТ-галузі. Це дозволяє не тільки поглибити знання учнів про соціально-економічний розвиток, але й зрозуміти значення економічних рішень для сучасної України.

6. Методичні рекомендації для викладання. Проведене дослідження дозволило розробити методичні рекомендації для вчителів історії, які спрямовані на ефективне застосування дослідницького підходу в шкільному курсі. Використання інноваційних методів, таких як рольові ігри, проєктна робота та аналіз першоджерел, допомагає зробити навчальний процес інтерактивним і залучити учнів до активної участі у вивченні історії.

7. Формування історичної пам'яті та національної свідомості учнів. Вивчення соціально-економічного розвитку України за період незалежності є важливим елементом формування національної свідомості молодого покоління. Розгляд подій через призму дослідницького підходу дозволяє учням краще усвідомлювати цінність незалежності та важливість економічної стійкості країни. Це, у свою чергу, сприяє формуванню

відповідального ставлення до історії власної країни та бажання брати участь у її розвитку.

8. Позитивний вплив освітніх реформ на якість навчання. Результати дослідження підтвердили, що впровадження компетентнісного підходу в рамках освітньої реформи «Нова українська школа» сприяє інтеграції дослідницького підходу в навчальні програми, зокрема у викладання новітньої історії. Це дозволяє вчителям ефективніше працювати з учнями та створює необхідні умови для розвитку їхніх дослідницьких навичок.

Отже, дослідження підтверджує, що вивчення соціально-економічного розвитку України з використанням дослідницького підходу не тільки сприяє якісному засвоєнню знань, але й готує учнів до активної участі у громадському житті та формує в них почуття національної гордості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова О. В. Соціальна політика України в умовах економічних реформ: сучасні виклики та перспективи // Економіка та держава. 2021. №8. С. 12–19.
2. Антонюк Р. В. Сучасні тенденції розвитку промисловості України та роль державної підтримки // Економічний простір. 2020. № 153. С. 90–98.
3. Бевз Т. А., Кудряченко А. І., Якубова Л. Д. Соціально-економічний розвиток України: від трансформації до глобалізації. Київ: Наукова думка, 2021. 312 с.
4. Безрук О. А. Динаміка ринку праці України в умовах сучасних глобальних викликів // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2022. № 50. С. 54–61.
5. Бойко В. А., Кравчук О. П. Трансформаційні процеси в соціально-економічному розвитку України в умовах євроінтеграції // Економіка України. 2021. №7. С. 5–18.
6. Ващенко Ю. В., Мазур М. М. Інвестиційна привабливість України: виклики та можливості // Фінанси України. 2022. №3. С. 33–42.
7. Віднянський С. В., Литвин В. М., Кульчицький С. В. Історія України: новітня доба. Київ: Вища школа, 2019. 544 с.
8. Гончарова Ю. Л. Державна підтримка інноваційної діяльності в Україні: проблеми та перспективи // Бізнес Інформ. 2021. №9. С. 70–75.
9. Гринів О. І. Українська економіка в умовах незалежності: проблеми та перспективи розвитку. Харків: Консум, 2018. 412 с.
10. Гринчишин Ю. П., Овсієнко І. О. Аналіз впливу соціальних трансфертів на розвиток людського капіталу України // Проблеми

- економіки. 2020. №1. С. 22–29.
11. Данилюк О. О., Залізняк О. І. Структурні зрушення в економіці України: наслідки та подальші тенденції // Економіка і прогнозування. 2022. №4. С. 81–89.
  12. Державна служба статистики України. Україна у цифрах: статистичний щорічник за 2022 рік. Київ: Держстат, 2023. 480 с.
  13. Довгань В. С., Ільчук В. М. Роль малого та середнього бізнесу у забезпеченні економічного розвитку України // Економічний часопис. 2021. №2. С. 98–104.
  14. Дуброва Л. С. Зовнішньоекономічна політика України в умовах глобалізації: досвід та перспективи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка. 2020. №3. С. 20–25.
  15. Єременко С. А. Тенденції розвитку енергетичного сектору України в контексті європейської інтеграції // Економіка розвитку. 2021. №1. С. 48–57.
  16. Жураковський А. О. Соціальна нерівність в Україні: причини та шляхи подолання // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2022. №6. С. 15–23.
  17. Злупко С. М. Соціально-економічні перетворення в Україні (1991–2021 рр.): монографія. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. 350 с.
  18. Іванов В. О., Козловський А. О. Соціально-економічний вплив пандемії COVID-19 на економіку України // Проблеми та перспективи економіки і управління. 2021. №2. С. 43–51.
  19. Капустін А. О. Проблеми економічної та соціальної трансформації в Україні: історичний аспект. Одеса: Одеський національний університет, 2020. 268 с.
  20. Клименко С. М. Ефективність антикризових заходів у розвитку

- економіки України // Економічний аналіз. 2020. Т. 30, № 2. С. 10–17.
21. Корнієнко О. І. Соціальна безпека України: сучасні виклики та механізми забезпечення // Соціальна економіка. 2022. № 1. С. 35–44.
22. Кульчицький С. В. Незалежна Україна: шлях від занепаду до реформ. Харків: Основи, 2017. 472 с.
23. Куценко І. Г., Шаповал М. Ю. Основні напрями розвитку аграрного сектору України в контексті інтеграції до ЄС // Економіка АПК. 2021. №11. С. 96–103.
24. Лановий В. Трансформація економіки України на етапі незалежності: аналіз і перспективи. Київ: Центр дослідження суспільних процесів, 2022. 410 с.
25. Левицький П. С. Державна політика сприяння інвестиційній активності в Україні: аналіз і перспективи // Ринок цінних паперів України. 2020. №5. С. 23–30.
26. Литвин В. М., Якубова Л. Д., Кондратюк Д. А. Соціально-економічна історія України: проблеми модернізації та розвитку. Київ: Генеза, 2020. 320 с.
27. Мазур А. Л., Павлюк К. В. Вплив міграційних процесів на економічний розвиток України // Демографія та соціальна економіка. 2021. №4. С. 11–21.
28. Маркович С. О. Вплив міжнародних організацій на розвиток економіки України (1991–2021 рр.). Дніпро: Університет ім. Альфреда Нобеля, 2021. 370 с.
29. Мельник Л. Г. Розвиток інноваційної діяльності як фактор конкурентоспроможності економіки України // Інноваційна економіка. 2022. №2. С. 5–12.
30. Михальченко М. І. Соціальна трансформація України: ідеологічні виклики та реалії. Київ: Парламентське видавництво, 2019. 295 с.
31. Назаренко П. О. Роль цифровізації у розвитку економіки України //

- Економіка і суспільство. 2021. №3. С. 27–34.
32. Небоженко В. Соціально-економічна криза в Україні: історичні уроки та перспективи. Львів: Літопис, 2018. 310 с.
33. Николаєнко Т. В., Остапенко А. І. Роль іноземних інвестицій в економічному розвитку України в умовах нестабільності // Економіка та управління. 2021. №5. С. 60–68.
34. Олійник Д. І., Сакун М. О. Аналіз ефективності бюджетної політики України в контексті соціально-економічних реформ // Вісник економічної науки України. 2022. №4. С. 25–32.
35. Павлов В. Г., Петренко Ю. В. Економічні трансформації в умовах євроінтеграції України // Український соціум. 2020. №3. С. 47–54.
36. Пирогов П. М. Економічна політика України в умовах глобальних викликів. Харків: Право, 2022. 315 с.
37. Пирожков С. І., Шульга М. О. Україна на шляху до соціально-економічної стабільності: дослідження і перспективи. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 205 с.
38. Півторак В. М. Українська економіка у світовій системі координат: виклики та адаптація. Чернівці: Букрек, 2019. 400 с.
39. Пістун М. Д. Регіональний розвиток України у період незалежності. Київ: Логос, 2021. 289 с.
40. Поліщук В. М., Ковальчук А. В. Розвиток банківської системи України в період економічної кризи // Фінансовий простір. 2021. №7. С. 12–18.
41. Попович Н. І., Чайка І. О. Вплив цифрових технологій на модернізацію економіки України // Економічні інновації. 2022. №1. С. 63–71.
42. Прокопенко Л. Л. Трансформація ринку праці в Україні: сучасні виклики та перспективи // Соціально-економічні проблеми і держава. 2021. №2. С. 33–40.

43. Радченко І. В. Стратегічні орієнтири соціально-економічного розвитку України на 2020-2025 роки // Економіка України. 2020. №9. С. 6–13.
44. Риженко Ю. М. Проблеми енергетичної безпеки України в контексті економічної стратегії // Вісник НТУУ "КПІ". Серія: Економіка. 2022. №2. С. 53–59.
45. Романенко О. Р. Економіка України: шляхи відродження і розвитку. Полтава: Полтавський університет економіки і торгівлі, 2017. 278 с.
46. Рудик А. П. Соціально-економічна модернізація України на рубежі ХХІ століття. Івано-Франківськ: Плай, 2018. 340 с.
47. Сазонова О. С., Бойко В. П. Соціально-економічний вплив міграційних процесів на ринок праці України // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2021. №3. С. 40–47.
48. Семенченко А. О. Роль підприємництва у забезпеченні сталого розвитку України // Економіка і держава. 2020. №6. С. 44–51.
49. Соловей В. В., Борисенко П. В. Сучасні тенденції та особливості розвитку аграрного сектору України // Науковий вісник Полісся. 2021. №4. С. 22–30.
50. Соскин О. І. Економічні реформи в Україні: від теорії до практики. Київ: Знання, 2020. 410 с.
51. Старостенко Т. І., Мельник О. О. Вплив інтеграційних процесів на економічну безпеку України // Економіка та суспільство. 2020. №5. С. 75–82.
52. Стельмах М. П. Політична економія трансформаційних процесів в Україні. Донецьк: ДонНУ, 2019. 385 с.
53. Тарасенко М. С., Коваленко А. В. Соціально-економічні наслідки пандемії COVID-19 для України // Демографія та соціальна економіка. 2021. №2. С. 9–16.
54. Тарасенко О. І. Вплив державної політики на соціально-

- економічний розвиток України. Київ: НАН України, 2020. 270 с.
55. Тищенко О. С. Економічні трансформації України: історичний аналіз і перспективи. Київ: Академперіодика, 2021. 296 с.
56. Ткаченко І. М. Інституційні аспекти розвитку економіки України в умовах глобалізації // Економічний аналіз. 2022. №1. С. 41–47.
57. Удовиченко О. М. Реформування соціальної політики в Україні: досягнення та проблеми. Запоріжжя: КПУ, 2022. 250 с.
58. Уманець О. І. Реформи системи охорони здоров'я в Україні: економічні наслідки // Економіка та прогнозування. 2021. №6. С. 33–41.
59. Федоренко В. М. Економічний розвиток України: виклики і перспективи. Київ: МАУП, 2018. 375 с.
60. Харченко Ю. Л. Державне регулювання ринку праці в умовах сучасних економічних викликів // Соціально-економічні проблеми і держава. 2022. №5. С. 52–60.
61. Хмельницький О. А. Соціально-економічні перетворення в Україні на шляху європейської інтеграції. Вінниця: Нова книга, 2019. 320 с.
62. Чабанюк С. С. Вплив євроінтеграційних процесів на економічний розвиток України // Актуальні проблеми економіки. 2021. №4. С. 58–64.
63. Чепурко І. М. Українська економіка у період реформ: проблеми, здобутки та виклики. Суми: СумДУ, 2021. 305 с.
64. Черкасова Л. П., Іващенко А. О. Соціально-економічні аспекти розвитку сільського господарства України // Агросвіт. 2020. №10. С. 25–31.
65. Шевченко О. І., Прокопенко К. В. Сталий розвиток економіки України: концепції та підходи // Економіка і суспільство. 2021. №2. С. 83–91.
66. Шульга М. О., Оніщенко В. С. Соціальні трансформації в Україні:

- погляд на процеси після 1991 року. Київ: Академперіодика, 2020. 248 с.
- 67.Щербак В. В., Петрова М. І. Вплив економічних реформ на соціальний розвиток в Україні // Вісник економічної науки України. 2022. №1. С. 14–20.
- 68.Юрченко О. В. Вплив ринкових реформ на економіку України: досягнення та недоліки. Харків: ХНЕУ, 2022. 290 с.
- 69.Якименко І. О., Коваленко Ю. М. Ефективність державної політики у сфері підтримки інноваційного розвитку // Бізнес Інформ. 2020. №12. С. 17–23.
- 70.Яковенко Ю. П., Глушко Т. В. Сучасні тенденції ринку праці в Україні // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. 2021. №3. С. 34–41.
- 71.Яровий С. М. Соціально-економічні передумови розвитку підприємництва в Україні // Вісник економічної науки України. 2022. №3. С. 30–37.
- 72.Яценко А. М. Українська економіка в умовах незалежності: проблеми та шляхи їх вирішення. Дніпро: Ліра, 2019. 310 с.
- 73.Яценко О. В. Інноваційна активність промислових підприємств України: проблеми та перспективи // Економіка промисловості. 2021. №5. С. 26–33.
- 74.Яцишина Н. П. Соціальна політика в умовах кризи: Україна на зламі епох. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2020. 330 с.
- 75.Яценко Л. О., Назаренко М. І. Інтеграція України в глобальну економіку: можливості та ризики // Економіка України. 2020. №

Виконала магістрантка
2 курсу МІ 61 групи

Яценко В.В.

Робота допущена до захисту

Завідувач кафедри
к.і.н., доцент

Островий В.М.

Декан факультету
д.пед.н., професор

Бучківська Г.В.

25 листопада 2024 р.